

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
Katedra psychologie

KVALITATIVNÍ ANALÝZA
VÝPOVĚDÍ NA TÉMA RODIČOVSTVÍ

Diplomová práce

Bc. Monika Gottliebová

Učitelství pro střední školy: Český jazyk - psychologie

Vedoucí práce: Mgr. Vladimíra Lovasová, Ph.D.

Plzeň, duben 2012

Prohlašuji, že jsem předloženou závěrečnou práci vypracovala samostatně s použitím zdrojů informací a literárních pramenů, které uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Plzni dne 13. dubna 2012

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji Mgr. Vladimíře Lovasové, Ph.D. za její ochotu a přínosné rady při psaní diplomové práce a provádění vlastního výzkumného šetření.

Obsah

ÚVOD	7
1 RODINA A RODIČOVSTVÍ	8
1.1 Fenomén rodiny.....	8
1.1.1 Historický vývoj rodiny	9
1.1.2 Vývoj rodiny v současnosti	11
1.1.3 Funkce rodiny	13
1.1.4 Struktura rodiny.....	15
1.1.5 Styly rodinné výchovy	18
1.1.6 Typologie rodiny	19
1.2 Rodičovství	23
1.2.1 Vývoj rodičovství	24
1.2.2 Oběti a přínosy rodičovství.....	25
1.2.3 Motivace k rodičovství.....	26
1.2.4 Potřeby naplňované v rodičovství	27
1.2.5 Zásady správného rodičovství	30
1.2.6 Současné výzkumy rodičovství	31
2 METODOLOGIE KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU	36
2.1 Definice kvalitativního výzkumu	36
2.2 Metody sběru kvalitativních dat.....	37
2.3 Metody analýzy kvalitativních dat	41
2.3.1 Metoda zakotvené teorie.....	41
2.3.2 Další metody analýzy kvalitativních dat.....	44
3 VLASTNÍ ŠETŘENÍ.....	46
3.1 Předmět výzkumu a výzkumná otázka.....	46
3.2 Fáze otevřeného kódování.....	47

3.3 Fáze axiálního kódování	57
3.4 Fáze selektivního kódování.....	64
3.5 Závěry šetření	65
3.6 Reflexe výzkumníka.....	66
ZÁVĚR	69
RESUMÉ	71
RESUME	72
SEZNAM LITERATURY	73

Úvod

Rodina by pro každého člověka měla být místem, které mu poskytuje jistotu a bezpečí. Místem, kde se naučí žít ve společnosti druhých lidí. Místem, kde bude vždy bezvýhradně přijímán. Místem, které mu zaručí vřelé citové zázemí, přestože celý svět bude stát proti němu. A místem, kam se bude za každých okolností moci vrátit. Přesto si asi málokdo v dětství a raném mládí uvědomuje její pravý význam a považuje ji za samozřejmou součást svého života. Postoj k rodině se jistě zásadně změní, když se mladý člověk sám stane rodičem. Potom musí řešit důležitou otázku – jaký rodičovský postoj k dítěti zaujmout, aby si s ním vytvořil co nejlépejší vztah a přitom z něj vychoval co nejlepšího člověka. Zjištění, jak se mu to podařilo, ale přichází až mnohem později.

První dvě části diplomové práce mají deskriptivní charakter, jejich cílem je popsat rodinu, rodičovství a metodologii kvalitativního výzkumu. Třetí část, která je stěžejní, se věnuje vlastnímu kvalitativnímu šetření rodičovství. Na rodičovství je nazíráno z pohledu seniorů, respektive senierek, jež byly požádány o sepsání eseje s názvem „Jakým jsem byl rodičem“. Cílem studie je potom zjistit, jak s odstupem času respondentky hodnotí svoje rodičovství, co považují za nejdůležitější předpoklad dobrého rodiče a jak a na základě čeho se utváří pozitivní vztah mezi rodičem a dítětem.

Provádění kvalitativní studie předcházela z mé strany obrovská motivace. V prvé řadě šlo o úžasnou příležitost vyzkoušet si přistupovat k výzkumné otázce a analyzovaným datům z jiné perspektivy, než jakou nabízí kvantitativní přístup a statistické vyhodnocování, což považuji za skvělou a neocenitelnou zkušenost. A samozřejmě téma rodičovství má pro mne jako pro ženu jakési nepostižné kouzlo a provádění výzkumu na toto téma nabízí řadu poznatků, které jsou využitelné v reálném životě.

1 Rodina a rodičovství

1.1 Fenomén rodiny

Teorie rodiny se začala systematicky rozvíjet zhruba od poloviny dvacátého století, přesto však zatím neexistuje všeobecně přijímaný, interdisciplinární model tohoto společenského fenoménu. I definice rodiny se samozřejmě odvíjí od psychologické disciplíny, která na ni nahlíží. Mlčák¹ ve své publikaci ukazuje právě na tuto rozkolísanost. Uvádí, že „sociální psychologie má tendenci akcentovat význam rodiny jako socializačního faktoru, v níž hrají rozhodující roli strukturální a dynamické skupinové procesy, vývojová psychologie preferuje pojetí rodiny jako rozhodujícího činitele ontogeneze člověka, pedagogická psychologie si všímá především procesů učení v rodině a psychoterapie chápe rodinu nejčastěji jako psychologický prostor, v němž se odehrávají ty nejintimnější a nejhlubší lidské vztahy.“ V této práci se na fenomén rodiny bude nahlížet převážně z hlediska sociálněpsychologického.

Hartl² rodinu definuje jako „společenskou skupinu spojenou manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí.“ Podle Matouška³ je rodina základní jednotka lidské společnosti, která zprostředkovává člověku vrůstání do jeho kultury a společnosti. Slaměník a Výrost⁴ uvádějí, že „rodina je jakási univerzální sociální skupina, ve které probíhají významné sociálně psychologické jevy v životním kontinuu jedince“. Miňhová⁵ uvádí, že „rodina jako malá, neformální sociální skupina je manželstvím, pokrevním příbuzenstvím nebo adoptí vzniklý svazek lidí, kteří žijí ve společné domácnosti.“ Z uvedených definic vyplývá, že rodina jako nejzákladnější jednotka naší společnosti je nedílnou součástí života každého člověka, jemuž zprostředkovává sociální kontakt s okolím a plní důležité funkce. Rodina je prvním modelem společnosti, se kterým se dítě setkává.

¹ MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2. S 57.

² HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1. S 512.

³ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

⁴ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

⁵ PRUNNER, P., MIŇHOVÁ, J., KUBÍKOVÁ, A. *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie pro učitele*. Plzeň : Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, 1996. ISBN 80-7043-204-7. S 56.

Předurčuje tak jeho osobnostní vývoj a jeho vztahy k jiným lidem nebo sociálním skupinám, orientuje jeho hodnotový žebříček, poskytuje mu podporu a lásku, ale také jej vystavuje určitým konfliktům – tím mu předává jisté sociální dovednosti, bez kterých se v dospělosti neobejde. Rodina dítěti poskytuje první pevné sociální vazby, utváří jeho důvěru v sebe, motivačně volní charakteristiky i postoj k sobě samému a k sociálnímu okolí. Formují se zde modely chování, dochází k předávání a interiorizaci norem (i případných sankcí za nedodržení těchto norem), dochází k procesu identifikace a k seznamování se s identifikačními vzory odpovídajícími vlastní pohlavní roli, osvojují se formy komunikace jak verbální, tak neverbální. Rodina je jedním z nejdůležitějších prvků při formování osobnosti, jedinečnosti a svébytnosti každého jedince, ale také nezbytným činitelem při poskytování dovedností potřebných pro plynulé začleňování člověka do společnosti v procesu socializace.⁶

1.1.1 Historický vývoj rodiny

Zároveň s vývojem společnosti docházelo k vývoji rodiny jako primární sociální skupiny. Nejstarší funkcí rodiny byla zcela jednoznačně funkce reprodukční – zprvu nehovoříme o rodině v dnešním slova smyslu, rodinou byla chápána spíše větší sociální skupina s volným sociálním uspořádáním, ve které docházelo k nahodilému pohlavnímu styku a společně se pečovalo jak o potomstvo, tak o obranu i výživu. Později se začaly formovat rody, tedy skupiny vzájemně příbuzensky spřízněných osob.⁷ V rámci rodu byly propojeny velmi početné rodiny, v nichž byl sexuální styk zpočátku volný, později byl pohlavní styk mezi rodiči a dětmi nebo mezi sourozenci zakázán. Četné archeologické výzkumy mladší doby kamenné ukazují na dominantní postavení ženy ve společnosti. Bohatě opatřené hroby žen či nálezy Venuší jako božstev plodnosti dokazují existenci matriarchátu. Kolem roku 8000 př. n. l. se ale situace v důsledku přeměny dosavadního lovecko–sběračského způsobu života na zemědělsko–pásevecký styl obživy začala měnit a v rodinném soužití i ve společnosti se dominantní postavení přesunuje z ženy na muže. Patriarchálně strukturovaná rodina pak přetrvává dodnes.⁸

⁶ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

⁷ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

⁸ MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2.

Ve Starověkém Řecku byla rodina striktně patriarchální. Muži se účastnili veřejného, politického a náboženského života, zatímco postavení ženy v rodině bylo podřízené. Ženy se pohybovaly v ústraní pouze ve vyhraněných částech domu, ven vycházely co nejméně, bylo jim odepřeno vyšší vzdělání, jejich manželská práva byla omezena. Mužům oproti tomu byly tolerovány mimomanželské vztahy (heterosexuální i homosexuální), bez všech formalit se mohli rozvést (kvůli ženině neplodnosti nebo nevěře). Počet dětí v rodině byl v Řecku regulován – děti přespočetné a nemanželské se odkládaly v košíku či hliněné nádobě na veřejná místa, kde přežily pouze několik hodin. Nalezené dítě se mohlo stát buďto otrokem, nebo pokud se jej ujali bezdětní manželé, muž ho mohl uznat za svého potomka. Odkládaly se ovšem také děti nedonošené, nemocné nebo handicapované. Rodiny postavené na patriarchátu byly typické i pro Starověký Řím. Oproti Řecku se však změnila role ženy – ženy z chudších poměrů mohly pracovat jako švadleny, porodní báby, kadeřnice, písáčky, vychovatelky, sekretářky nebo dokonce jako lékařky. Ženy z majetných poměrů mohly spravovat svůj majetek, měly přístup ke vzdělání a dokonce jim bylo dovoleno prosazovat se i v politickém životě.⁹

Středověk pokračuje v tradici patriarchátu. V raném středověku měli někteří bohatí a vlivní muži výsadu mnohoženství, které bylo postupně potlačeno křesťanskou vírou. Křesťanství příkazuje trvalý a nezrušitelný svazek muže a ženy, provázaný vzájemnou věrností a úctou. Církev tedy klade i nároky na věrnost mužů. Sňatky poddaných zcela podléhaly schválení feudála a byly zpravidla motivovány ekonomicky či společensky. Jakýkoli mimomanželský sexuální vztah nebo ochrana před početím dítěte bývaly označeny za hříchy. Rodina byla v období středověku pro jedince naprosto nezbytná, tvořila jakési samostatné společenství, které bylo založeno převážně na zemědělské výrobě a vyžadovalo mnoho pracovních sil, a proto bylo běžné soužití širších rodin.¹⁰ Dětství ve středověku bylo velice krátké, trvalo zhruba do osmi let. Potom začalo dítě pracovat v zemědělství nebo odešlo z rodiny do učení mimo domov. Často potom své rodiče již nikdy nespatriilo, protože úmrtnost v nízkém věku byla zcela běžná. Stejně tak úmrtnost novorozenců i batolat byla zcela

⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

¹⁰ MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2.

obvyklou záležitostí.¹¹ K uvolnění přísné morálky a částečnému oproštění od církve došlo v období renesance a humanismu, kdy se sexuální život opět stává legitimní součástí života.¹²

Postupný rozpad patriarchálně uspořádané rodiny nastává až v období novověku. Toto období se v dějinách lidstva nese v duchu buržoazních revolucí, které propukají nejdříve v Anglii a Francii, a postupně se přesouvají do ostatních evropských států. Revoluce se však netýkaly pouze bojů za občanská práva, ale hájily také práva žen. Proces ženské emancipace, který počal v 18. století nejprve ve Francii a Anglii a trval celá dvě století až do počátku 20. století, měl samozřejmě dopad také na rodinu. Industrializace a vznik četných továren přenáší pracovní místo z venkova do měst. Je potřeba stále většího množství pracovních sil, proto se do pracovního procesu zapojují i ženy (mnohdy i děti, které jsou tou nejlevnější silou). Muž přestává zajišťovat funkci jediného živitele rodiny, ztrácí svou prestiž (v rámci rodiny i společnosti jako celku) a tak může začít proces stírání rozdílů mezi ženami a muži. V novověku nastává také odklon od neregulované reprodukce – na rozdíl od středověku, kdy jakékoli použití antikoncepčních prostředků bylo považováno za hřích a církví trestáno, na konci 19. století manželé opouští model rodiny s mnoha potomky a přiklánějí se k ideálu rodiny se dvěma dětmi.¹³

1.1.2 Vývoj rodiny v současnosti

Pro vývoj euroamerické rodiny v poindustriálním období je typické, že role muže a ženy se vyrovnávají nejenom v rodině, ale i ve veřejné sféře. Zatímco role ženy ve společnosti roste, pozice muže v rodině stále slábne, muž přestává být vidět a stává se jen jedním ze dvou živitelů rodiny, který navíc není ochoten zastávat nutné práce kolem dětí a domácnosti. Žena je naopak soběstačná, je schopná sama vychovávat dítě i živit rodinu. Díky pokročilé medicíně je navíc schopna i sama otěhotnět, což staví muže v rodině na stále nejasnější a nejistější pozici. Děti vyrůstajících pouze s jedním rodičem (většinou s matkou) stále přibývá, tyto děti však podle mezinárodních srovnávacích studií mají horší výsledky ve škole, víc zdravotních a psychických problémů a víc problémů se zákonem než děti vychovávané

¹¹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

¹² VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

¹³ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

oběma rodiči. Další typický rys moderní euroamerické rodiny je pokračující předávání odpovědností rodiny (výchova, vzdělání, péče o nemocné a handicapované či staré lidi) státu. Pro rodinu západního typu jsou také charakteristické nově vznikající formy, např. výše zmíněná rodina složená z jednoho dítěte a jednoho rodiče (což je častěji také otec); rodina složená ze dvou homosexuálních partnerů, kteří společně vychovávají biologického potomka jednoho z nich; rodina s několika dětmi z různých manželství; rodina, v níž se o děti starají prarodiče, protože rodiče buď nejsou schopni poskytnout dětem materiální i emocionální zabezpečení či jsou zcela pohlceni svou kariérou; nebo třígenerační rodina, v níž je z každé generace zastoupen jen jeden člen apod.¹⁴

Vývoj české rodiny v 20. století byl do značné míry ovlivněn politickou situací. Rodina po roce 1948 byla v zásadě považována za přežívající buržoazní strukturu, která by postupně měla být nahrazena kolektivem. Stát proto začal přebírat odpovědnost za výchovu dětí a mládeže prostřednictvím zřizování různých organizací – dětských domovů, jeslí, mateřských škol, školních družin, domů dětí a mládeže, která měla usnadnit ženám v produktivním věku zařazení do pracovního procesu.¹⁵

Po roce 1989 se česká rodina začíná vyrovnávat rodině západní. Můžeme ji charakterizovat jako rodinu zaměstnané ženy. Zaměstnaní ženy stále představuje pro většinu rodin ekonomickou nutnost – žena je tak přetížena souběžnými požadavky práce a domácnosti a od muže očekává nejen pomoc v domácnosti a péči o děti, ale také citový souzvuk a vztahové porozumění.¹⁶

Pro současnou rodinu je charakteristické postupné sílení individuálních životních zájmů jednotlivců, jež zastihují zájmy rodinné, tzn. je stále patrnější orientace na zájem individua než rodiny jako celku. To dokládá např. současný trend odkládat založení rodiny na pozdější dobu, zakládání rodin neformálním způsobem bez sňatku, omezování počtu dětí v jedné rodině, popřípadě trend nemít děti vůbec. Řada jedinců se také po rozvodu rozhodne nevstupovat do dalšího manželství nebo nemít další děti.¹⁷

¹⁴ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

¹⁵ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

¹⁶ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

¹⁷ MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2.

S vývojem rodiny pochopitelně přichází také krize současné rodiny, která souvisí s otevíráním prostoru pro nové druhy společenského uplatnění dospělých (mužů i žen.) Typickým případem je krize v rodině muže – úspěšného podnikatele, který na svou rodinu nemá čas. Svou absenci se snaží dětem a manželce vynahradit nadprůměrným materiálním zabezpečením, což ovšem ústí v další, ještě závažnější problémy, neboť emocionální podporu finanční prostředky nenahradí. Časté jsou u těchto mužů také milenky, někteří se rozvádějí a znovu žení s mladšími a atraktivnějšími partnerkami. Dalším, velice závažným novodobým problémem v rodině je skutečnost, že žena v zaměstnání dosáhla výrazně lepšího postavení a příjmu než její partner. Takováto partnerství většinou končí rozvodem, protože stále ještě patriarchálně smýšlející muži se zpravidla nedokážou vyrovnat s tím, že jejich ženy zastávají významnější pozice jak doma, tak v práci. Jiný problém představuje společné podnikání manželů – pracovní a rodinné role se splétají a vyvolávají tak nové druhy konfliktů, do kterých jsou často zatahovány i děti. V některých rodinách se kariéře věnují oba manželé a vyvstává zde problém, kdo a v jaké míře se bude věnovat dětem a domácnosti. Pokud se ani jeden z rodičů své práce nevzdá, často jsou angažovány babičky nebo dokonce placené chůvy, v nejhorším případě se břímě zodpovědnosti přesune na nejstaršího potomka.¹⁸

1.1.3 Funkce rodiny

„Rodina je univerzální sociální jednotka, v níž se chování a jednání člověka vyvíjí k vyšším formám sociální interakce. Představuje ideální prostředí pro všechny formy sociálního učení, ve kterém se internalizují normy a hodnoty, formují se verbální a neverbální komunikační a behaviorální strategie prostřednictvím odměn a trestů, ale dochází i k imitaci a identifikaci s rodičovskými, případně i sourozeneckými vzory. V procesu, který zahrnuje individuaci, socializaci a akulturaci, dochází v tomto rodinném prostředí k formování charakteristických a trvalých rysů osobnosti člověka.“¹⁹

1) Reprodukční funkce

Tato funkce byla jedním z nejobvyklejších důvodů pro existenci rodiny. Postupem času ale rodina ztrácí svou nezastupitelnou úlohu v reprodukčním procesu, jelikož rozvoj genetiky

¹⁸ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

a medicíny vůbec umožňuje poskytnutí široké škály alternativních způsobů reprodukce. Vedle tradičního soužití biologických rodičů a jejich dětí zde máme soužití adoptivních či pěstounských rodičů s osvojenými dětmi; soužití partnerů rozhodnutých nemít děti; soužití bezdětných manželů bez možnosti mít vlastní potomky přirozenou cestou; soužití bezdětných manželů, kteří získají biologického potomka např. umělým oplodněním nebo darováním vajíčka jiné ženy; soužití rodičů, kteří žijí bez vlastních biologických dětí, protože nebyli ochotni nebo schopni postarat se o jejich potřeby a děti jim byly odebrány; dále ženy, které se rozhodnou vychovávat dítě samy a partnera o narození dítěte úmyslně neinformují či homosexuální nebo lesbické dvojice pečující o dítě jednoho nebo obou partnerů.²⁰

2) Materiální funkce

Rodina by měla zabezpečovat materiální potřeby všech jejích členů. Materiální funkce rodiny měla v minulosti větší význam než dnes. Ekonomicky nedostateční členové rodiny a děti byli zcela odkázáni na materiální zabezpečení rodičů jako produktivních členů této společenské skupiny. V současnosti však v případě nefunkčnosti rodiny v oblasti ekonomického zajištění funguje systém sociálních dávek a podpor, takže v této oblasti je již rodina částečně zastupitelná společností.²¹

3) Výchovná funkce

Tato funkce bezprostředně navazuje na funkci biologickou a reprodukční. Rodina zprostředkovává jedinci základní vzorec chování, poskytuje mu orientaci v okolním světě a vše potřebné pro plynulé zařazení do společnosti, vystupuje jako regulační činitel nežádoucího chování. Rodina je velmi důležitým faktorem při vytváření hodnotové orientace a formování postojů k sobě samému, svému okolí i celé společnosti. Rodina tvoří základ pro formování vlastní jedinečné osobnosti, pro vytvoření koncepce vlastního života. V rodině však neprobíhá pouze proces výchovy potomků, ale díky vzájemné rodinné interakci dochází k formování všech jejích členů.²²

¹⁹ MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2.

²⁰ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

²¹ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

²² VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

4) Emocionální funkce

Do emocionální funkce rodiny můžeme zahrnout uspokojení celé řady potřeb – potřeby zázemí, bezvýhradného přijímání, podpory a pomoci, uspokojení potřeby klidu a uvolnění, potřeby sdílení zážitků, společné historie, společných rituálů, potřeby známosti, důvěrnosti, potřeby jistoty a bezpečí či potřeby lásky a trvalého vztahu. Pokud je rodina dysfunkční, je nejvíce zraňována právě oblast emoční, a proto právě emocionální funkce rodiny je zcela jedinečná a nezastupitelná.²³

1.1.4 Struktura rodiny

„Rodina jednotlivci umožňuje, aby v ní nalézal oporu, ztotožňoval se s ní, zároveň mu dává svobodu k tomu, aby si budoval a zachovával svou osobní odlišnost. Život v rodině se pohybuje mezi pólem sdílení a pólem osobního soukromí.“²⁴

Rodinu musíme chápat jako systém – vnitřně členitý soubor prvků ve vzájemných vztazích a ve vzájemném působení. V rámci rodiny se vytvářejí jistá spojenectví (podsystemy) pro určité účely. Jednotlivci se sdružují proto, aby dělali společná důležitá rozhodnutí (např. rodiče), aby sdíleli intimní a sexuální život (manželé), aby se věnovali společným zájmům (např. otec a syn) nebo aby se posilovali ve své sexuální roli (např. matka a dcera). Každý člen rodiny má své místo v mnoha takových podsystemech a právě přecházením z rolí jednoho podsystemu do druhého získává pocit odlišnosti, osobitosti, jedinečnosti, zvláštnosti.²⁵

Sobotková²⁶ uvádí následující charakteristiku rodinných systémů:

Rodinné systémy jsou **organizačně velmi složité** – rodiny si vytvářejí různorodou síť vzájemně propojených vztahů, které nejsou fixní nebo neměnné, ale ani chaoticky uspořádané.

²³VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

²⁴MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9. S. 83.

²⁵MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

²⁶SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

Rodinné systémy jsou **otevřené** – tato otevřenost je podmínkou pro životaschopnost rodiny, schopnost reprodukce nebo schopnost změny. Míra otevřenosti či uzavřenosti je velmi podstatnou charakteristikou rodinných systémů a úzce souvisí s dalšími dvěma níže uvedenými rysy. V uzavřenějším rodinném společenství se jednotliví členové mohou cítit bezpečněji, ale časem tento systém není schopen přiměřeně reagovat na změny a neumožňuje jejich další rozvoj. Snižuje se schopnost odolávat stresovým situacím, nenabízí se kontakt s okolím, což může vést až k úplné izolaci rodiny, která bez podpory společnosti nemusí zvládat své krize. Otevřený rodinný systém je mnohem adaptabilnější, je schopen přijímat nové zkušenosti, na jejichž základě mění vzorce chování, které se ukazují jako nevhodné nebo nefunkční v rámci řešení určité krize. V takovémto systému funguje tok informací s okolím, proto je dostatečně podporován sociální sítí, která umožňuje kompenzaci dočasných slabostí ve správném fungování rodiny.

Rodinné systémy jsou **adaptabilní** – mají schopnost vyvíjet a měnit se na základě reakcí na podněty, které mohou přicházet jak z vnějšku (mimo), tak zevnitř (podněty vznikající uvnitř rodiny).

Rodinné systémy jsou systémy **průběžné informační výměny** – základním principem je tok energie a přenos informací.

Každá rodinná struktura se dělí na dílčí subsystémy, z nichž jsou nejpodstatnější tři – manželský (nebo partnerský), rodičovský a sourozenecký.

Základním subsystémem je **subsystém manželský**, neboť hraje ústřední roli ve všech vývojových fázích životního cyklu rodiny. Úspěch jakékoli rodiny do určité míry závisí na schopnosti muže a ženy vypracovat si spokojený, dobře fungující vztah. Manželé spolu musí řešit závažná rozhodnutí, musí zvládat konflikty vznikající v rámci rodiny i mimo ni, musí plánovat budoucnost svoji i svých potomků, musí zajišťovat dětem materiální i emocionální podporu a zabezpečení a samozřejmě si navzájem uspokojují potřebu jistoty a sexuální potřeby, což poskytuje určitý model vzájemné interakce a intimity mezi mužem a ženou, který má vliv na vývoj jejich dětí.

Subsystém rodičovský vzniká okamžikem početí a je rozšířením hranice původního manželského celku. Narození potomka pro manžele znamená bohatou životní zkušenost, která zásadně změní jejich dosavadní život. Je to událost pro oba velmi radostná, ale také bývá obdobím náchylným ke krizím. Tento podsystém by měl zabezpečovat uspokojení většiny

potřeb dětí, rodiče by měli být schopni své děti vést, vystupovat vůči nim jako autorita. Problémy v této struktuře vždy signalizují nestabilitu rodiny.

Sourozenský subsystém je pro dítě také velmi důležitý, protože ho učí spolupráci, soutěžení, vzájemné podpoře, učí se komunikovat a vyjednávat se svými vrstevníky, učí se neprosazovat za každou cenu svou vůli, ale vytvářet kompromisy nebo na ně přistupovat. Takto získané interpersonální zkušenosti a dovednosti dítě dále uplatňuje v ostatních sociálních situacích, kdy se setkává s jinými dětmi, a později je zúročuje i v dospělém životě.

V rodině se kromě výše zmíněných struktur dočasně vytvářejí i další subsystémy a spojení, např. matka – mladší syn, otec – starší dcera apod. Jejich dlouhé bezdůvodné přetrvávání nebo nepropustné hranice zpravidla signalizují rodinný problém.

Každý člověk je členem více podsystémů najednou. Např. pětadvacetiletá žena může v rámci jednoho systému být manželkou, v rámci druhého matkou, třetího dcerou nebo vnučkou, v rámci čtvrtého mladší sestrou – jednotlivé role jsou odlišné a bývají často také jinak osobně uspokojivé.²⁷

V rámci vnitřní struktury rodiny jsou také velmi důležité hranice mezi jednotlivými subsystémy. Jsou to jakási pravidla, která určují, kdo a jak může být do konkrétního systému zahrnut. Hranice všech systémů by měly být jasně definované a překročitelné pouze za předem dohodnutých podmínek. Nefunkční hranice jsou buďto nejasné (vede k prolnutí kompetencí – v takové rodině mluví všichni do všeho, ale nikdo nenesení hlavní zodpovědnost a nic se nevyřeší), nebo nepropustné (takto vymezená hranice znemožňuje komunikaci mezi podsystémy a rozděluje jednotlivé členy rodiny). Specifický problém narušených hranic mezi subsystémy představuje **tzv. rodičovské dítě** – dítě (většinou nejstarší sourozenec), které je zahrnuto do rodičovského subsystému a které se vůči svým sourozencům staví do pozice autority. Toto se stává zpravidla ve velkých rodinách nebo v rodinách, v nichž jsou rodiče příliš zaměstnáni svojí kariérou nebo jsou jinak neschopni postarat se o potomky. Na „rodičovské“ dítě se potom přenáší zodpovědnost, na niž ještě není připraveno a jež překračuje jeho možnosti. To se často promítá do jeho postoje k dospělým i vrstevníkům a má pozdější vliv na jeho vývoj.²⁸

²⁷ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

1.1.5 Styly rodinné výchovy

Vývoj každého jedince ovlivňuje škála nejrůznějších rodinných faktorů – např. složení rodiny, její úplnost nebo neúplnost, pořadí narození v rámci sourozenců, vzdělání a zaměstnání rodičů, materiální zabezpečení a kulturní založení rodiny, denní režim aj. Každá rodina je jiná, a proto rozlišujeme různé typy výchovných stylů. Tyto styly pak mají vliv na utváření chování a prožívání dětí i na fixaci řady jejich specifických osobnostních vlastností. Bylo prokázáno, že kvalitní rodinná výchova má nesporný vliv na formování vlastností jako je poslušnost, čestnost, silná vůle nebo schopnost dobrého společenského vystupování jak u chlapců, tak i u dívek. Důslednost ve výchově podporuje rozvoj smyslu pro povinnost, pořádnost, spolehlivost, sebekritičnost či cílevědomost. Pokud rodiče uplatňují svou přirozenou autoritu, vyvine se u jejich dětí spíše úcta k dospělým, než pokud ve výchově jednájí příliš přísně. Tato nadměrně přísná výchova, při níž se často jako výchovné prostředky využívají tělesné tresty, souvisí s nízkou sebedůvěrou, slabou vůlí dítěte a s jeho úzkostností. Příliš volná výchova naopak spěje k neposlušnosti, nespolehlivosti dítěte, nepořádnosti, nesvědomitosti, může ústít i v podprůměrný školní prospěch. Ochranařská pozice rodiče vůči potomkovi vede k odmlouvání, vzdorovitosti, nešetrnosti a nekritické sebedůvěře, nekritický přístup rodičů a přeceňování schopností jejich dětí pak přispívá k vzniku vlastností, jako je nepoctivost, bezzásadovost a prospěchářství.²⁹

V rodinách se uplatňují v zásadě tři odlišné způsoby rodinné výchovy.

Charakteristika výchovných stylů:

1. Autokratický výchovný styl

Styl výchovy založený na dominantním, autoritativním přístupu k dětem, který spočívá v neustálém řízení činností dětí, na něž jsou formulovány přesné požadavky a jež podléhají neustálé kontrole. Rodiče nerespektují potřeby, postoje, názory a přání svých potomků, samostatné a iniciativní jednání bývá potlačeno, není pro něj prostor. U dětí vyrůstajících

²⁸ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

²⁹ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.

v rodinách s autokratickým výchovným stylem do popředí vystupuje nespokojenost, která časem může vyústit buďto v hyperdominantní sociální chování se zjevnou agresivitou, nebo naopak v hypersubmisivní interpersonální jednání s projevy nerozhodnosti, přizpůsobivosti a apatie. Výrazným negativním rysem tohoto přístupu k dětem je také to, že dítě často vede k emocionální labilitě.³⁰

2. Liberální výchovný styl

Tento výchovný styl je pravým opakem předešlého autokratického přístupu. Rodiče při něm děti řídí jen minimálně, nekladou na ně žádné nebo pouze minimální výchovné nároky a požadavky, jejichž dodržování však příliš nekontrolují. U dětí tento typ výchovy může vést k egoismu, nespolehlivosti, nízké míře disciplinovanosti a v krajních případech k vážným poruchám chování.³¹

3. Demokratický výchovný styl

Jedná se o integrační, kooperativní přístup k výchově. Spíše než příkazy a zákazy nebo poskytováním absolutní volnosti působí rodiče na děti dobrým osobním příkladem. Je podněcována iniciativa a individualita každého člena rodiny, každý má prostor pro vyjádření vlastního názoru, který je diskutován. V praxi se tento přístup k výchově jednoznačně ukazuje jako nejúčinnější, protože rozvíjí pozitivní stránky osobnosti dítěte, mezi něž patří schopnost aktivního, afiliativního (družného), kooperativního chování či přiměřená autoregulace.³²

1.1.6 Typologie rodiny

Ideální a funkční rodina by měla zajistit všem jejím členům uspokojení všech potřeb na ni kladených. Často se ale objevují i typy rodin, které můžeme označit za problémové, dysfunkční nebo afukční.

Helus³³ podrobněji charakterizuje jednotlivé typy problémových rodin:

³⁰ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.

³¹ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.

³² MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.

³³ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

Nezralá rodina

Vzniká většinou sňatkem nebo volným soužitím velmi mladých partnerů, kteří tak řeší dívčino neplánované těhotenství. Není výjimkou, když jeden nebo dokonce oba partneři nedosáhli zletilosti. Často dochází k selhání v rodičovské péči, dítě ve vztahu neplní roli spojujícího faktoru, ale je bráno spíše jako element rušivý. Mladí partneři dosud bývají ekonomicky, ale hlavně psychicky závislí na svých rodičích, jsou nezralí v oblasti životních hodnot, citů i zkušeností. Jejich problematické soužití má vliv na pozdější vývoj rodiny a samozřejmě i na vývoj dítěte.

Přetížená rodina

Pro tuto rodinu je charakteristické, že se dočasně či fázicky ocitne v problémové situaci, jejíž zvládnutí není v jejích adaptivních možnostech. Zdrojem těchto problémů mohou být konflikty v rodině, konflikty mezi manželi, problémy s příbuznými, se sousedy, v zaměstnání, zdrojem stresu je i narození dalšího dítěte, nemoc nebo smrt některého člena rodiny, neprospěch dítěte nebo nejrůznější ekonomické potíže. Zvládnutí těchto krizových situací klade nadměrnou psychickou zátěž na všechny členy rodiny – nejvíce samozřejmě na rodiče, ale zprostředkovaně i na děti, o jejichž výchovu mají manželé většinou upřímný a hluboký zájem, ale současná situace je vyčerpává a vymyká se jim z rukou.

Ambiciózní rodina

Zpravidla se v ní uplatňuje nadměrná snaha jednoho nebo dokonce obou rodičů o úspěšnou seberealizaci. Ta může zahrnovat úspěšné studium, úspěchy ve sportu, kariéře či prostě hromadění majetku a luxusních věcí. Po materiální stránce v ambiciózní rodině dětem nic nechybí, jsou ekonomicky velmi dobře zajištěné, ale většinou je tento stav kompenzován hlubokým citovým strádáním.

Perfekcionistická rodina

Typickým rysem perfekcionistické rodiny je neustálý tlak, jemuž jsou vystavováni všichni členové rodiny – tedy nejen děti, ale i rodiče. Cílem je dosáhnout co nejvyšších a nejdokonalejších výkonů, což se však zpravidla neslučuje s reálnými schopnostmi a možnostmi členů této rodiny. Vzniká zde rozpor, jehož vyústěním je chronická zátěž, jež vede k pocitům úzkosti, nejistoty, agrese, ztráty duševní rovnováhy atp.

Autoritářská rodina

Pro tento typ rodiny je určující cílevědomé potlačování spontaneity a osobní autonomie jejích členů prostřednictvím neustávajících příkazů a zákazů. Při jejich plnění se (většinou od dětí) očekává slepá poslušnost, každé nesplnění a pochybení je přísně trestáno. Výchova potomků je založena na systému sankcí – jde o širokou škálu trestů, počínaje ponižováním a ironií a fyzickým násilím konče. Uplatňování takového výchovného stylu je zdrojem dlouhodobé frustrace, apatie, rezignace na svůj osud, ale také negativismu nebo agrese zaměřené vůči zástupným objektům a osobám. Autoritářství je častěji šířeno a uplatňováno ze strany otce, ale může se stát, že jej při výchově využívá i matka. Bohužel tento styl výchovy má na děti dlouhodobý dopad, protože jej po založení vlastní rodiny začínají vůči svým potomkům také uplatňovat.

Protekcionistická rodina

Za dominantní charakteristiku můžeme označit ochránářské a rozmazlující postoje, které rodiče uplatňují při výchově svých dětí. Tento přístup šíří většinou matka, která zbavuje děti přirozené odpovědnosti za jejich chování, nechává se jimi ovládnout a zcela se přizpůsobuje jejich přáním a požadavkům. Dítě je bráno jako snadno zranitelné, bezmocné a nesamostatné, vnější svět mu je předkládán jako nepřátelský. Proto se u něj mohou začít vytvářet pocity naučené bezmocnosti vůči světu, je zabrzděna přirozená snaha o překonávání sebe sama a celkově narušen pozitivní vztah k okolnímu světu.

Liberální rodina

Vyznačuje se chaotickým uspořádáním soužití, v němž nejsou jasně vymezena pravidla vzájemného styku jejích členů. Liberální výchovný styl vede k výchovné improvizaci, tím pádem i k přemíře volnosti. Tento nedostatek životního programu má na děti negativní dopad, protože se u nich mohou vyvinout nežádoucí sklony k egoismu, lenosti, pohrdání autoritami a asociálnímu jednání.

Odkládající rodina

Pro odkládající rodinu je charakteristická snaha rodičů přenášet výchovné povinnosti a odpovědnost za chod rodiny mimo její okruh. V důsledku kariérního růstu rodičů,

jejich nezralosti, ambicióznosti nebo v důsledku rozvleklé manželské krize jsou děti svěřovány do péče prarodičům, příbuzným, známým, sousedům nebo lidem najatých pro tyto účely. Nedostatek pozornosti od vlastních rodičů může mít za následek vznik citové subdeprivace nebo přímo deprivace.

Disociovaná rodina

Typickým rysem tohoto druhu rodiny je konfliktní narušení vnitřních a vnějších vztahů v důsledku dlouhotrvající krize, napětí uvnitř rodiny, rozvodové situace, zanedbávání domácnosti, alkoholismu či jiného společensky rizikového chování, které u dětí vede k vážným projevům maladaptivního chování a k psychické deprivaci.

1.2 Rodičovství

Existuje řada publikací, ať už psychologických, sociologických nebo pedagogických, jež se věnují problematice rodiny, nalézt však literaturu o rodičovství jako takovém je velice obtížné. Fenoménu rodičovství se věnuje např. Irena Sobotková³⁴, která uvádí, že „*rodičovství je nesmírně závažný, citlivý, variabilní a složitý jev*“. Lepší definici podává Rheinwaldová³⁵, která naznačuje, že správné rodičovství je nesobecký proces, který začíná okamžikem početí a trvá po celý život dítěte. Studie rodičovství dokázaly, že vzájemný vztah dítěte a rodičů, tzv. bonding, začíná už ve chvíli početí. Ukázalo se, že na vývoj plodu nemá vliv pouze matčino dodržování zdravé výživy nebo vyhýbání se toxinům jako jsou alkohol, nikotin, kofein, nitráty a další škodlivé chemikálie, ale důležité je i matčino fyzické a duševní zdraví a kvalita manželského vztahu a rodinná situace. Jako další se studií rodičovství významně zabýval Matějček³⁶, který uvádí, že rodičem se člověk stává dnem narození dítěte. Porodu předchází dlouhá doba, po kterou se rodiče připravují na příchod dítěte, pořizují vybavu, upravují byt, provádějí změny v rodinném rozvrhu a hlavně očekávají změnu svého života. Rodiče mají určité postoje, představy, ideály, dovednosti a vědomosti, ale také trpí rozpaky, nejistotami a úzkostmi. Tohle vše Matějček označuje jako předznamenání našeho rodičovství. Dále uvádí, že „*postoje k dítěti se vytvářejí mnohem dříve, než vůbec pomyslíme na to, že bychom dítě mohli mít. Vytvářejí se celým předchozím životem. Základ mají už v naší vlastní zkušenosti s vlastními rodiči v našem časném dětství.*“³⁷ Je prokázáno, že k rodičovství mají snazší cestu ti lidé, kteří měli šťastné dětství a vyrůstali v citově naplněném a pevném rodinném společenství, než ti, kteří z jakýchkoli důvodů šťastné dětství prožít nemohli. Druhým faktorem podílejícím se na vytváření rodičovských postojů jsou naše zkušenosti s druhými dětmi (se sourozenci, s kamarády), které získáváme již od předškolního věku. Na rozdíl od Rheinwaldové, která uvádí, že děti potřebují rodičovskou péči a v podstatě zahrnuje jak výchovu v institucích, tak adoptivní rodinu, Matějček k náhradní rodinné péči nepřistupuje tak skepticky. Vyjadřuje názor, že není důležité, zda se jedná o vlastní biologické dítě, o dítě adoptované nebo v pěstounské péči či o dítě vyženěné nebo vyvdané novým

³⁴ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8. S. 111.

³⁵ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. Praha : MOTTO, 1997. ISBN 80-85872-61-7.

³⁶ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

partnerem, pokud je splněna jedná základní podmínka – totiž že dítě je za vlastní rodičem skutečně vnitřně (citově) přijato.³⁸

Z uvedených poznatků vyplývá, že rodičovství je komplexní kategorie zahrnující zkušenosti a zážitky z dětství, které se podílejí na vzniku vlastního postoje a vztahu k dětem, a pokud vezmeme v úvahu i možnost samostatného rozhodnutí zda mít či nemít děti, rodičovství je i vyjádřením postoje k životu.

1.2.1 Vývoj rodičovství

V průběhu let se pohled společnosti na rodičovství značně proměňoval. Dříve bylo narození dítěte manželskému páru považováno za samozřejmost. Manželství byla často uzavírána z rozhodnutí širší rodiny právě kvůli získání potomstva. Dítě pro rodinné společenství představovalo:

- *pracovní sílu*, ať už v zemědělství či v řemeslnické dílně – od poměrně raného věku muselo všemožně vypomáhat a podílet se na získávání prostředků na obživu rodiny.
- *dědice rodového majetku* – jeho úkolem bylo uchovat, respektive rozmnožit rodinné jmění.
- *garanta péče o rodiče* – mělo být zejména ekonomickou oporou pro rodiče v době jejich stáří, kdy už nebudou schopni postarat se o sebe sami.
- *povinnost* – plození dětí bylo motivováno náboženstvím a vírou, která hlásala povinnost rozmnožovat pokolení zbožných a spravedlivých. Bezdětnost byla považována za prohřešek, za kterým jistě stojí nějaký hřích.³⁹

V průběhu minulého století došlo k výrazné proměně v nazírání na rodičovství, a to zejména z hlediska hospodářského ve prospěch hlediska citového. V zásadě platí, že důraz na psychologická a citová hlediska je tím významnější, čím je země hospodářsky vyspělejší a lidé v ní ekonomicky zajištěnější. Dítě již není chápáno jako jakási ekonomická pojistka pro stáří, ale spíše jako pojistka proti osamělosti. Také není bráno jako snadná pracovní síla,

³⁷ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0. S. 37.

³⁸ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

³⁹ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

kteřá by rodičům měla co nejdřívě pomoci ekonomicky zajišťovat rodinu. Naopak rodiče spíše počítají, kolik oni sami musí vydělat, aby dokázali dítěti poskytnout vše potřebné.⁴⁰

1.2.2 Oběti a přínosy rodičovství

S postupnou změnou ve smýšlení společnost přestalo být rodičovství povinností a samozřejmostí, která plyne z každého manželského svazku, ale stalo se objektem osobního rozhodování, osobního kalkulu. Potenciální rodiče si často kladou otázky, jaká omezení by jim narození dítěte mohlo přinést, zda není na rodičovství příliš brzy, zda vůbec chtějí mít děti apod.⁴¹

Helus⁴² uvádí následující oběti rodičovství:

- *Zásah do kariéry* – profesionální realizace mladých lidí (zejména těch s vyšším vzděláním) dnes trvá poměrně dlouho a dítě pak představuje jisté zdržení a možná také úplné zastavení kariérního růstu. Samozřejmě tento problém se týká a více dopadá na ženu – matku než na muže – otce.
- *Zásah do způsobu života* – narození dítěte představuje na dlouhou dobu omezení navykklých způsobů volného hospodaření s časem, což může (zejména u matek) vést k pocitu ztráty osobní svobody.
- *Zásah do osobní ekonomiky* – příchod dítěte je finančně stále náročnější situací a pro většinu párů zpravidla znamená „položku“, která drasticky mění životní úroveň. Nejhorší na celé situaci je zřejmě absence vyhlídky na zlepšení, protože bylo prokázáno, že ekonomické nároky dětí s věkem strmě stoupají.
- *Obava, jak se s uvedenými problémy dlouhodobě vyrovná partner* – i tento problém se týká většinou žen, které se strachují, že o partnera přijdou.
- *Obava „Jaké bude dítě, které se nám narodí, a co z něj bude vyrůstat?“* – obavy, zda se dítě nenarodí trvale nemocné, postižené, zda z něj nevyroste jedinec, který bude problémový, zda nebude představovat ustavičnou zátěž, kterou nelze setřást.

⁴⁰ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha : Avicenum, 1986.

⁴¹ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

⁴² HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

- *Pochybnosti, zda je zodpovědné přivést dítě do světa zmítaného tolika problémy a přinášejícího tolik nejistot a úskalí* – rodiče berou v úvahu např. teroristické útoky, ekologické problémy, přírodní katastrofy, nárůst kriminality atd.

Rodičovství ale nepřináší jen stinné stránky a oběti ze strany rodičů. Dítě je samozřejmě také zdrojem libých pocitů a přináší do života rodiče určité specifické kvality, jejichž vznik je omezen právě pouze na tento vztah.⁴³

Sobotková⁴⁴ se zaměřuje na následující přínosy rodičovství:

- *Zdroj rozvoje vztahů* – rodičovství přináší nový, zpravidla radostný vztah s dítětem, ale také dodává novou dimenzi vztahu partnerského – žena spatřuje manžela v nové roli otce a manžel vidí svou ženu v roli matky. Rodičovství ale také přináší nová přátelství s jinými rodiči, které mají malé děti.
- *Zdroj osobního naplnění* – rodičovství představuje příležitost k sebevyjádření a osobnímu rozvoji, dodává pocit osobní hodnoty a podílí se na smysluplnosti života rodičů.
- *Vědomí pokračování rodu* – pro některé rodiče je podstatné, že prostřednictvím dětí přesáhne jejich odkaz do budoucnosti.
- *Zdroj podnětů* – rodičovství je výzvou, která lidem dává příležitost poznávat sebe sama i partnera tak, jak by to bez dítěte v rodině nebylo možné.
- *Vědomí dospělosti* – rodičovství je pro vnější svět, ale i pro samotné rodiče známkou dospělosti. Výzkumy však ukazují na výrazný rozdíl mezi muži a ženami – tento důvod uvádí 79% žen, ale pouze 21 % mužů.

1.2.3 Motivace k rodičovství

Důležitou otázkou věnující se problematice rodičovství je specifikum, proč vlastně lidé chtějí mít děti. Odpovědět na tuto otázku se ve své publikaci snaží Matějček⁴⁵, který hlavní důvody shrnuje do následujících bodů:

- 1) *Instinkt* – člověk je bytostí pudovou, je tedy ovládán pudy, které do jisté míry řídí jeho chování. V souvislosti s rodičovstvím vystupují do popředí pud pohlavní a pud

⁴³ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

⁴⁴ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

rodičovský. Na základě instinktu je bezdětnost jevem nepřírodným a nepřirodním a mít děti je tedy zcela přírodní zákonitostí.

- 2) *Psychologické a společenské tendence* – v popředí zájmu stojí i snaha vyrovnat se ostatním v jedné z nejdůležitějších biologických funkcí – schopnosti plodit potomky. Rodiče si dokazují, že jsou schopni reprodukce, ale také že jsou schopni osvědčit se ve své mateřské i otcovské roli.
- 3) Dítě představuje *posílení rodinného společenství*, přináší napětí, radost i zábavu. Bez dětí by byl život manželů nudný a nenaplněný.
- 4) Rodiče mohou věnovat někomu dalšímu svou *lásku* a na druhé straně ji od dítěte přijímají.
- 5) *Dítě jako forma nátlaku* – stává se, že někdy těhotenství a narození dítěte představuje určitou formu nátlaku na partnera. V jiných případech může těhotenství být jakousi skrytou pomstou vůči vlastním rodičům – např. jako trest za příliš přísnou výchovu.
- 6) Dítě může být dokonce *prostředkem osvobození* se z vlastní rodiny, pokud ostatní strategie selhaly.
- 7) *Dítě jako hospodářský činitel* – v krajních případech může být potomek využit jako levná pracovní síla a pro rodiče může představovat ekonomickou pojistku pro jejich stáří.

1.2.4 Potřeby naplňované v rodičovství

Rodina je místem, kde jsou naplňovány všechny potřeby dětí. Na základě sledování vývoje dětí vyrůstajících bez mateřské péče v kojeneckých ústavech a v dětských domovech bylo stanoveno 5 základních psychických potřeb, jejichž naplnění v pravý čas a v náležitě míře se ukazuje jako nezbytný předpoklad pro zdravý a uspokojivý vývoj dítěte.⁴⁶

1) Potřeba přiměřené stimulace

⁴⁵ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha : Avicenum, 1986.

⁴⁶ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

Pro zdravý vývoj jedince je důležitý dostatečný přívod podnětů z vnějšího světa. Aby byl centrální nervový systém dítěte „naladěný“ na optimální výkonnost, musí být patřičně podněcován. Podněty by měly být náležitě kvalitní a měly by přicházet v náležitém množství, protože malé množství podnětů vede k tomu, že dítě se postupně s tímto stavem spokojí a jakákoli větší stimulace pak pro něj představuje problém, zatímco příliš velké množství podnětů může vést k nějakému obrannému postoji dítěte – např. k neurotizaci. Důležitá je také dostatečná proměnlivost podnětů, protože organismus dítěte má schopnost si na stále se opakující podněty zvyknout, čímž se jejich účinnost ztrácí.

2) Potřeba smysluplného světa

Touto potřebou se rozumí potřeba určitého řádu ve věcech a vztazích. Uspokojení této potřeby je základní podmínkou k tomu, aby z podnětů, které jsou vysílány do mozku dítěte, mohly vznikat poznatky a zkušenosti – tedy aby se dítě něčemu naučilo. Jde v zásadě o reakci rodiče na nějaký úspěch dítěte. Např. dítě se usměje na rodiče a rodič mu odpoví tím, že se na něj také usměje nebo dítě udělá první krůčky a celá rodina mu dává na vědomí, že tento jeho výkon oceňuje jako největší zázrak. Takovýto princip učení se neuplatňuje pouze v raném dětství, ale s dítětem jde dál – když půjde do školy, na gymnázium, na vysokou atd.

3) Potřeba životní jistoty

Zhruba v 10. měsíci začíná dítě prozkoumávat svůj životní prostor, ve druhém a třetím roce pak svůj prostor společenský. To však nejde bez toho, aniž by cítil jistotu v zádech. Původci této životní jistoty jsou dítěti rodiče – „jeho lidé“, kteří stojí ve všech situacích za ním. To, že rodiče jsou pro dítě zdrojem životní jistoty, dokazují např. situace, kdy do rodiny přijde cizí návštěva, kterou bude dítě vehementně odmítat a bude hledat u rodičů ochranu, přestože mu nehrozí žádné nebezpečí.

4) Potřeba pozitivní identity, potřeba vlastního „Já“

Kolem druhého roku života dítěte přichází tzv. období vzdoru, kdy si dítě začíná uvědomovat svoji osobnost, což rodiče velmi brzy poznají. Podle toho, jak budou rodiče na projevy dítěte reagovat, bude jeho sebevědomí a jeho sebedůvěra silnější nebo slabší, pevnější nebo jen povrchní. Po druhém roce života zpravidla dítě přijímá tzv. rodinnou identitu, kdy je vše, co bylo do té doby rodinnou výchovou do dítěte vloženo, zúročeno.

5) Potřeba otevřené budoucnosti

Tato potřeba je na rozdíl od ostatních, které můžeme do jisté míry sledovat v celé živočišné říši, potřebou specificky lidskou a bývá označována také jako potřeba existenciální. Jen člověk si totiž uvědomuje plynulost času – tedy že vše spěje ke svému nevyhnutelnému konci. Otevřená budoucnost a jasná životní perspektiva představuje hnací motor našeho života, protože stále můžeme k něčemu směřovat. Naproti tomu zavřená budoucnost a vědomí, že nás již nic nečeká, vede k pocitům zoufalství, nicoty a útlumu. Přestože dítě budoucnost v pravém slova smyslu objevuje až ve středním školním věku, určité předjímání časových událostí je možné pozorovat i u malého dítěte – např. když bude napjatě očekávat příchod otce ze zaměstnání, ať už se bude těšit nebo bude mít strach, že se něco stane či nestane.⁴⁷

Jak bylo uvedeno výše, rodina je místem, kde jsou naplňovány potřeby dětí. Nesmíme ale opomenout potřeby rodičů, protože některé specifické potřeby mohou být uspokojeny pouze v rámci rodičovství. Výzkumy prokázaly, že všech pět základních potřeb, které jsou důležité ve vývoji dítěte, svou důležitost neztrácejí ani v dospělosti a dokonce jsou do značné míry naplňovány právě tím, že dospělí mají vlastní děti, s nimiž žijí, vychovávají je a prožívají s nimi dobré i zlé, všechny možné radosti i strasti. Následující přehled podává obraz o tom, jak se jednotlivé psychické potřeby realizují u rodičů.⁴⁸

1) Potřeba stimulace

Každý člověk i v dospělosti potřebuje, aby jeho nervový systém byl zásobován podněty z okolí v dostatečném množství, kvalitě a proměnlivosti. Právě dítě je nesmírně pohyblivý, dramatický živel, který přináší do našeho života plno vzruchu a nepřeberné množství podnětů a který způsobuje, že se rodič v životě nikdy nenudí. Je typické, že právě tuto potřebu nejčastěji uvádějí manželé, kteří nemohou mít vlastní děti a rozhodli se pro adopci.

2) Potřeba smysluplného světa

Tato potřeba učení, nabývání zkušeností je velmi důležitá. Ani kdyby si člověk přečetl desítky příruček a učených pojednání, nepřinese mu to takové poznatky a zkušenosti, které

⁴⁷ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

⁴⁸ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

získává rodič na základě interakce se svým dítětem. Tak, jak děti rostou k dospělosti, jejich rodiče postupně zrají k životní moudrosti. Toto pravidlo se nevztahuje jen na rodiče, ale také na prarodiče.

3) Potřeba životní jistoty

Tato psychická potřeba se naplňuje v citových vztazích. Rodiče poskytují jistotu svým dětem, ale platí o i obráceně. Přestože v některých životních fázích děti lásku k rodičům příliš najevo nedávají, platí, že rodičovská láska bývá vrácena. Dříve rodiče spoléhali na to, že ve stáří je děti zabezpečí finančně a hmotně, dnes je pro rodiče důležité, že jim ve stáří děti budou poskytovat citovou oporu, budou se mít na koho obracet a s kým sdílet životní úspěchy i prohry.

4) Potřeba pozitivní identity

Tuto potřebu můžeme označit jako potřebu společenského uznání, společenské hodnoty nebo společenského uplatnění. S vlastní sebedůvěrou souvisí vědomí, že člověk má děti, má schopnost je plodit a může je vychovávat. Z tohoto hlediska dítě představuje významné zhodnocení dospělého člověka a rodiče.

5) Potřeba otevřené budoucnosti

Pokud má člověk děti, může stále něco vyhlížet, ať už s nadějí nebo s úzkostí, na něco se těšit, z něčeho mít strach apod. Lze říci, že rodič překovává svůj osobní čas, protože v dětech pokračuje jeho odkaz – jak biologický (který koneckonců sám rodič převzal od předchozí generace), tak všechno to, co jim dal svou výchovou (tedy jeho originální dílo). Díky potomkům se tedy člověk stává součástí proudu vývoje lidského rodu.⁴⁹

1.2.5 Zásady správného rodičovství

Úkol rodičů ve výchovném procesu se pokouší definovat Rheinwaldová⁵⁰:

- 1) Úkolem rodiče je pomoci dítěti vypěstovat si vlastní identitu, přičemž musí být respektována jeho jedinečnost. Rodič by měl dítě citlivě vést k probuzení všeho

⁴⁹ MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

⁵⁰ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. Praha : MOTTO, 1997. ISBN 80-85872-61-7.

dobrého, co je v něm ukryto. Dále by měl dítě učit vědomé kontrole všech negativních vlastností, které bezpochyby v sobě skrývá každý jedinec.

- 2) Úkolem rodiče je pomoci dítěti naučit mít rádo sebe sama, protože jen díky vlastnímu pozitivnímu sebehodnocení bude schopno milovat druhé lidi.
- 3) Úkolem rodiče je pomoci dítěti získat pocit, že jeho cena je obsažena už v samotné jeho existenci. Bez tohoto vědomí se totiž lidé mohou stát závislími na druhých, mohou se stát obětí manipulace a ponižování.
- 4) Úkolem rodiče je vypěstovat v dítěti takovou sebeúctu, která by byla založena na vědomí, že je milováníhodné a hodnotné. Vysoké sebevědomí neznamená vždy domýšlivost, ale určitý stupeň sebejistoty.
- 5) Úkolem rodiče je vzbuzovat v dítěti pocity, které vedou k tomu, že na jejich základě je dítě schopno se ovládnout a zvládnout své okolí.
- 6) Úkolem rodiče je pomoci dítěti vytvořit si pozitivní představu o sobě samém. Tato představa se vytváří jednak slovy, jednak nonverbální komunikací a jednak jednáním druhých lidí. Proto si každý rodič musí dávat pozor, jak se ke svému dítěti chová a jaké postoje vůči němu zaujímá.

1.2.6 Současné výzkumy rodičovství

V současnosti vzniká řada především zahraničních výzkumů, které se věnují problematice rodičovství. Tyto studie se zaměřují na různé aspekty vztahu mezi rodiči a dětmi, na vliv rodičovského stylu na osobnost dítěte, zabývají se problematikou homosexuálního rodičovství, snaží se podat obraz o rodičovství handicapovaných dětí a často se věnují vztahu dospívajících dětí a jejich rodičů.

Z nepřeberného množství současných studií rodiny bylo vybráno několik výzkumů týkajících se vzájemného vztahu mezi rodiči a dětmi v době dospívání. Tyto studie jsou podrobněji popsány v následujícím přehledu:

Control or involvement? Relationship between authoritative parenting style and adolescent depressive symptomatology

Autoři: PIKO, B. F., BALASZ, M. A.

Výzkum s názvem „Řízení nebo účast? Vztah mezi autoritativním rodičovským stylem a depresivní symptomatologií u dospívajících“ maďarských autorů Pika a Balasze byl publikován v časopise *European Child & Adolescent Psychiatry* v březnu 2012.

Bylo prokázáno, že mezi faktory určujícími problémy v náladách u dospívajících dětí hrají významnou roli určité aspekty ve vzájemných vztazích rodič – adolescent. V předchozích studiích se ukázalo, že děti, jejichž rodiče uplatňovali autoritativní styl výchovy, dosahují nejlepších výchovných a psychologických výsledků.

Právě z tohoto důvodu se hlavním cílem výzkumu stala snaha vyšetřit vliv a dopad autoritativního rodičovského stylu a dalších rodinných proměnných, mezi něž autoři zařadili negativní rodinnou interakci a pozitivní identifikaci s rodiči, na depresivní symptomatologii projevující se u mládeže.

Studie byla provedena na základní a střední škole v maďarském městě Mako na jaře roku 2010. Jako vzorek posloužili studenti sedmé až dvanácté třídy, z toho 38,9% byli žáci základní školy a 61% žáci střední školy, přičemž bylo 49,2% studentů mužského pohlaví. Pro zjištění důležitých faktorů byly použity dotazníky, které obsahovaly položky pro měření depresivních symptomů v závislosti na rodičovském přístupu. Jako výzkumná metoda posloužila popisná statistika, výpočet korelačních koeficientů a vícenásobná lineární analýza, která vedla ke zjištění vlivu rodičovského přístupu na depresivní skóre. Při výzkumu samozřejmě bylo přihlédnuto k pohlaví jak mladistvých, tak jejich rodičů.

Studie prokázala negativní spojení autoritativního rodičovského stylu a problémy v oblasti nálad u mladistvých, a to především u dívek. Jak se ukázalo, na dívky má rozhodující vliv především rodičovský přístup a chování otce, a to nejen jeho vstřícné chování, ale i jeho náročnost vůči dceři. Překvapivě matčina náročnost vystupovala u dívek společně se zvýšenou depresivitou. Naopak u chlapců se matčino vstřícné chování ukázalo jako nejvýznamnější činitel jejich emocionální pohody.

Autoři jsou toho názoru, že preventivní programy zaměřené na problematiku depresivity u mládeže nemohou zaručit úspěch, aniž by se v úvahu vzala role rodičů. Navrhují, aby se výuka pozitivnímu rodičovství stala nedílnou součástí tohoto preventivního programu,

který by do budoucna měl usnadnit vznik intimního vztahu mezi rodiči a dětmi v době jejich dospívání.⁵¹

Parent-adolescent conflict interactions and adolescent alcohol use

Autoři: CHAPLIN, T. M., SINHA, R., SIMMONS, J. A., HEALY, S. M., MAYES, L. C., HOMMER, R. E., CROWLEY, M. J.

Výzkum, jehož název lze volně přeložit jako „Konfliktní interakce mezi rodiči a dospívajícími a její vliv na užívání alkoholu mladistvými“ byl uveřejněn v lednu roku 2012.

Autoři se domnívají, že jedním z důležitých faktorů ve vývoji problémového užívání alkoholu adolescenty je jejich rodinné prostředí. Dosud ale nebyly příliš charakterizovány mechanismy, které se týkají vlivu rodičovství na již zmíněné rizikové chování dospívajících. Cílem studie je za využití naturalistického laboratorního přístupu sledovat rodičovské chování (strukturu, podporu, kritiku) a fyziologickou emocionální odezvu adolescentů na vzájemnou interakci s rodičem a přezkoumat možný vliv této interakce na užívání alkoholu adolescenty.

Jako vzorek posloužila 58členná skupina dospívajících ve věku 10 – 16 let, samozřejmě za nezbytné účasti jejich rodičů. Na výzkumný vzorek byla aplikována dotazníková metoda PAIT – Parent Adolescent Interaction Task, v němž byly probírány ty náměty, které byly vzájemně vysoce hodnocené jako konfliktní. Rodičovská podpora a kritika byly analyzovány na základě vzájemné interakce. U adolescentů byly sledovány tepová frekvence, hodnota krevního tlaku, projevy emocí a hladina kortizolu v krvi, které byly vyhodnoceny před, během i následně po interakci.

Studie ukázala, že nižší podpora ze strany rodičů je spojena jak s vyšší hodnotou diastolického krevního tlaku, tak i projevy zlosti a vzrušení u jejich dětí. Mimoto se prokázalo spojení mezi vyšší tepovou frekvencí, systolickým tlakem a zvýšenou hladinou kortizolu v krvi a následným užíváním alkoholu dospívajícími jedinci.

⁵¹ PIKO, B. F., BALASZ, M. A. Control or involvement? Relationship between authoritative parenting style and adolescent depressive symptomatology. *European Child & Adolescent Psychiatry* [online]. 2012, roč. 21, č. 3, s. 149-155[cit. 2012-04-10].

Dostupný z: <http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=15&SID=X2P6on@La6nA7F@PhNM&page=1&doc=1>

Výsledky naznačily, že zvýšené emocionální a fyziologické reakce adolescentů na konfliktní situace vznikající mezi nimi a jejich rodiči mohou mít spojitost s konzumací alkoholu dospívajícími a rizikem jeho zneužití.⁵²

Parenting styles and eating disorders

Autoři: JAUREGUI LOBERA, I., BOLANOS RIOS, P., GARRIDO CASALS, O.

Rodičovské styly a poruchy příjmu potravy je název dalšího šetření, jež bylo uveřejněno v říjnu roku 2011 v periodiku Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing.

Cílem studie bylo analyzovat rodičovský bonding (tedy úzký vzájemný vztah mezi dítětem a rodiči, zejména matkou, který začíná již ve chvíli početí) a zároveň analyzovat vztahy mezi jednotlivými styly výchovy a některými psychologickými a psychopatologickými proměnnými. Kromě toho byla zkoumána souvislost mezi rodičovským bondingem a různými strategiemi jeho zvládnání.

Vnímání rodičovských stylů bylo analyzováno na vzorku 70 pacientů s poruchami příjmu potravy. V rámci šetření byly použity dotazníkové metody The Parental Bonding Instrument, Self-Esteem Scale of Rosenberg, Coping Strategies Inventory, State-Trait Anxiety Inventory, Beck Depression Inventory a Eating Disorders Inventory, které byly vyhodnoceny pomocí statistických metod Kruskal – Wallisova komparativního testu, Spearmanova korelačního koeficientu a testu Chí – kvadrát.

Ukázalo se, že v rodinách pacientů s poruchami příjmu potravy byla jako stereotypní styl výchovy charakterizována nízká péče a absence kontroly během prvních 16 let života dítěte. Totéž lze říct i o současných výchovných stylech patientek, které se staly matkami. Zajímavé je, že jen 8,6% - 12,9% pacientů označilo výchovný styl svých rodičů jako nedbalý.

Prokázalo se, že nedostatečný a nedbalý rodičovský styl ve výchově je spojen se vznikem specifických příznaků poruch příjmu potravy – honbou za hubeností, nespokojeností se svým tělem a bulimií. Autoři navrhují zlepšení tohoto stavu – za účelem

⁵² CHAPLIN, T. M., SINHA, R., SIMMONS, J. A., HEALY, S. M., MAYES, L. C., HOMMER, R. E., CROWLEY, M. J. Parent-adolescent conflict interactions and adolescent alcohol use. Addictive Behaviors [online]. 2012, roč. 37, č. 5, s. 605-612 [cit. 2012-04-10]. Dostupný z: <www.scopus.com>

dosažení lepší rovnováhy rodičovské role během léčby specifických poruch je nevyhnutelné zlepšit přístup matek jako pečovatelů a zaměřit jejich roli na ochranu svého dítěte.⁵³

Pokud se zaměříme na použité metody analýzy dat u předložených studií, zjistíme, že všechny vznikly za využití kvantitativního přístupu. To ostatně platí o většině výzkumů, které v dnešní době vznikají, bez ohledu na problematiku, jíž se věnují.

⁵³ JAUREGUI LOBERA, I., BOLANOS RIOS, P., GARRIDO CASALS, O. Parenting styles and eating disorders. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing* [online]. 2011, roč. 18, č. 8, s. 728-735 [cit. 2012-04-10].

Dostupný z: <http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=1&SID=X2P6on@La6nA7F@PhNM&page=1&doc=1>

2 Metodologie kvalitativního výzkumu

Přestože kvalitativní výzkum stál při zrodu psychologie jako samostatné vědy, byl většinou psychologické komunity vyloučen, aby psychologie mohla působit jako více exaktní věda. Na konci 20. století však psychologie znovu objevila tento přístup k datům a kvalitativní výzkum se stal objektivní metodou v této disciplíně.

2.1 Definice kvalitativního výzkumu

Pojem kvalitativní znamená „mající povahu zařazení subjektu do určité kategorie, na rozdíl od kvantitativního, měřeného nebo měřitelného na číselné stupnici“⁵⁴. Creswell⁵⁵ definuje kvalitativní výzkum jako „proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ Většina autorů zabývajících se kvalitativním výzkumem zdůrazňuje nejednotnost v definování tohoto fenoménu. O komplexnější definici se pokoušejí Švaříček a Šedřová⁵⁶, kteří definují kvalitativní výzkum na základě různých hledisek – podle použité metody sběru dat, podle použité metody usuzování, podle typu dat a podle způsobu analýzy.

A. Definice podle použité metody sběru dat

Pokud srovnáme kvalitativní a kvantitativní přístup, tak zatímco hlavním nástrojem sběru dat u kvantitativního výzkumu je dotazník, který má položit řadu stejných otázek ve stejném pořadí vybranému vzorku respondentů, u kvalitativního výzkumu je ke sběru dat používán hloubkový rozhovor, jehož cílem je získat detailní a komplexní informace o studovaném jevu.

B. Definice podle použité metody usuzování

⁵⁴ HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1. S 284.

⁵⁵ In. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2. S. 50.

⁵⁶ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

Kvantitativní a kvalitativní přístup se od sebe liší nejen z hlediska sběru dat, ale také podle myšlenkové operace, jež jsou jejich východisky. Zatímco kvantitativní výzkum je deduktivní, základní metodou usuzování u kvalitativního přístupu je indukce, kdy je na základě znalosti jednotlivých případů vyvozováno obecné tvrzení. Prostřednictvím indukce můžeme vytvářet obecné zákony, jelikož induktivní závěry převyšují informace obsažené v datech. Při kvalitativním výzkumu se však neomezujeme pouze na indukci, ale používáme také abdukcii (metoda spojující jednotlivost s celkem) a dedukci (aplikace obecného poznatku na konkrétní případ).

C. Definice podle typů dat

Kvalitativní výzkum pracuje zejména s třemi typy dat – s daty získanými z rozhovorů, s daty získanými z pozorování a s daty získanými z dokumentů. Základní veličinou je tedy slovo a text. Hledisko typu dat však nemůže být jediným kritériem pro definici kvalitativního výzkumu, protože ne každý výzkum používající data z rozhovorů je kvalitativním.

D. Definice podle způsobu analýzy dat

Jako poslední kritérium definice kvalitativního přístupu uvádějí Švaříček a Šedová způsob analýzy dat. Zatímco při kvantitativním přístupu aplikujeme k datům podle pevně stanovených pravidel předem zřízené kategorie, při kvalitativní analýze a interpretaci jsou vyhledávány sémantické vztahy mezi daty a deskriptivní kategorie jsou spojovány do logických celků.

2.2 Metody sběru kvalitativních dat

„Metody sběru dat jsou specifické postupy poznávání určitých jevů, které badatel užívá s cílem rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé interpretují a vytvářejí sociální realitu.“⁵⁷ Metody získávání dat v kvalitativním psychologickém výzkumu jsou často shodné s tzv. klinickými psychologickými metodami, tedy s metodou pozorování a rozhovoru.

Pozorování

Pozorování je jednou z nejstarších a také nejobtížnějších metod získávání dat ve výzkumu. Základním typem pozorování u kvalitativního výzkumu je zúčastněné

⁵⁷ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0. S. 142. S 142.

pozorování, což je „*dlouhodobé, systematické a reflexivní sledování probíhajících aktivit přímo ve zkoumaném terénu s cílem objevit a reprezentovat sociální život a proces*“⁵⁸. Jelikož se pozorovatel nachází přímo v prostoru, kde se vyskytují jevy, jež jsou zkoumány, dochází k vzájemné interakci mezi výzkumníkem a pozorovaným jevem. Velkou výhodou tohoto typu pozorování je zejména to, že badatel má bezprostřední zkušenost se situacemi a jevy, které pozoruje. Může tak lépe pochopit a následně popsat podstatu zkoumaných jevů. Na druhou stranu je ale zúčastněné pozorování velmi náročné na osobnost pozorovatele, protože ten svým chováním může lehce narušit přirozený běh událostí a způsobit situace, které by jinak nenastaly. Metodu zúčastněného pozorování můžeme dále rozčlenit na skryté zúčastněné pozorování, jehož největší výhodou je to, že účastníci výzkumu nevědí, že jsou součástí nějaké studie, a tak se chovají zcela přirozeně a osobu pozorovatele neberou jako rušivý element. Druhým typem je otevřené zúčastněné pozorování, jež představuje standardní aplikaci této metody.⁵⁹

Rozhovor

Nejčastější metodou získávání dat v kvalitativním výzkumu je rozhovor, který bývá označován jako hloubkový rozhovor. Jedná se o metodu, kdy se jeden tazatel ptá jednoho, dvou, maximálně tří osob s cílem získat informace o zkoumaných skutečnostech. Maximální počet tří respondentů je limitní proto, že při více než třech lidech může dojít k fenoménům jako je skupinová dynamika apod. Další charakteristikou rozhovoru je fakt, že nemůže být prováděn bez kombinace s metodou pozorování. Metodu rozhovoru můžeme rozčlenit na tři typy – nestrukturovaný rozhovor, kdy výzkumník nemá dopředu vytvořený plán průběhu interview, staví na přirozenosti konverzace a nenásilném průběhu (tento typ se nejvíce podobá běžnému rozhovoru), polostrukturovaný rozhovor, při němž si tazatel vytváří určité závazné schéma, které zahrnuje okruhy otázek, jejichž pořadí se ale dá v průběhu interview měnit dle možností a potřeb výzkumníka, jenž může doplňujícími otázkami hlouběji proniknout do zkoumané problematiky, a strukturovaný rozhovor, jenž má pevně dané schéma, které je

⁵⁸ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0. S. 143.

⁵⁹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

zcela závazné a neumožňuje tazateli jakoukoli flexibilitu otázek (stojí na pomezí mezi rozhovorem a dotazníkem).⁶⁰

Pro potřeby kvalitativního výzkumu je velmi důležité, aby celý rozhovor byl nahráván, protože pro tento typ výzkumu je důležité, aby byly zaznamenány i nejazykové projevy jako jsou přeráznutí, zkomolení, vynechání, dlouhé váhání před odpovědí apod. Po zaznamenání rozhovoru na diktafon je nutné jej ještě přepsat, protože konečným zdrojem pro analýzu a interpretaci dat jsou právě přepisy. Tato činnost je sice snadná, ale časově velice náročná.⁶¹

Skupinový rozhovor a ohniskové skupiny

Skupinový rozhovor a ohniskové skupiny patří mezi kvalitativní metody sběru dat, které jsou prováděny s větším počtem účastníků než 3 osoby a které si v průběhu let získaly značnou oblibu. Je poměrně těžké definovat rozdíl mezi ohniskovými skupinami a skupinovým rozhovorem, protože jejich pojetí se u jednotlivých autorů liší. V zásadě lze říci, že skupinový rozhovor je postup, kdy aplikujeme strukturované interview s více než třemi osobami zároveň, ale při němž nepracujeme se skupinovými jevy jako jsou dynamika či interakce a striktně se držíme schématu otázka – odpověď. Na rozdíl od skupinového rozhovoru při získávání dat pomocí ohniskové skupiny jsou určujícími znaky právě fenomény jako skupinová interakce a dynamika. Výzkumník určuje zaměření rozhovoru – tedy ohnisko, které se odvíjí od cíle výzkumu a představuje tedy určitou oblast, jež nás zajímá. Prostřednictvím záznamu interakce ve skupině jsou pak získávány potřebné informace.⁶²

Kvalifikovaný odhad

Kvalifikovaný odhad je kvalitativní metoda postavená na předpokladu, že jedinec, který přichází pravidelně a intenzivně do kontaktu s určitým fenoménem, má o tomto fenoménu na základě své zkušenosti uspokojivou představu. A právě tuto svoji zkušenost a znalost je schopen vyjádřit takovým způsobem, který by byl využitelný pro výzkumné účely.

⁶⁰ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

⁶¹ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

⁶² MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

Tento „znalec“ se tak stává prostředníkem mezi badatelem a zkoumaným jevem, který může být např. obtížně dostupný nebo se vyskytuje pouze zřídka či za velmi specifických podmínek. Kvalifikovaný odhad bývá používán pouze jako alternativní zdroj dat a doplňková metoda právě proto, že se jedná o zprostředkovanou zkušenost. Proto by neměl být využíván jako jediná metoda získávání dat v rámci kvalitativního výzkumu.⁶³

Další kvalitativní metody sběru dat

Mezi alternativní metody získávání dat v kvalitativním výzkumu řadíme např. **textové dokumenty**. Specifičnost této oblasti aplikace kvalitativních dat spočívá v tom, že tyto materiály existují nezávisle na výzkumné činnosti badatele, který je obvykle nevytváří (jako je tomu při pozorování nebo rozhovoru). Nejde tedy o metodu sběru dat v pravém slova smyslu, ale spíše o jejich shromažďování. Nevýhodou tohoto postupu je to, že výzkumník nemůže ovlivnit podobu těchto dat, nemůže zasáhnout do jejich charakteru a obsahu, nemůže je jakkoli měnit. Na druhé straně je zde ale omezena možnost zkreslení a v podstatě každý, kdo s daty pracuje, má stejné možnosti interpretace.

Mezi další metody sběru dat patří např. **metoda životní křivky**, kdy je účastník výzkumu vyzván, aby na papír zachytil svůj život formou křivky, na níž vyznačí významné události a jež je s ním následně interpretována, dále **pohybové vyjádření** jako zdroj kvalitativních dat, při němž můžeme pracovat s metodou videozáznamu nebo fotografie, na nichž sledujeme držení těla a pohyby v určitých situacích, další metodu představují **projektivní techniky**, které mohou být verbální, grafické či manipulační, a konečně **psychosemantické metody**, což jsou techniky vzniklé průnikem psycholingvistiky, psychologie vnímání a psychologie individuálního vědomí, které můžeme označit jako hraniční metody mezi přístupem kvalitativním a kvantitativním.⁶⁴

⁶³ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

⁶⁴ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

2.3 Metody analýzy kvalitativních dat

Rozhodně nejobtížnějším krokem celého výzkumu je analýza kvalitativních dat. Miovský⁶⁵ uvádí následující fáze této analýzy:

- 1) Kódování – přiřazování klíčových symbolů k částem textu, v důsledku čehož je následně možná snadnější a rychlejší práce s těmito částmi i s většími významovými celky.
- 2) Archivace kódovaných dat – uchování původního textu i kódů z něj vytvořených jako organizované jednotné databáze (může být v papírové nebo elektronické podobě).
- 3) Propojování dat – hledání spojitostí ve zkoumaných datech a následné propojování jednotlivých částí ve větší celky, vytváření kategorií atd.
- 4) Komentování a doplňování dat – psaní komentářů pro rozšíření, zkvalitnění a zpřesnění analýzy.
- 5) Vyvozování závěrů a verifikace – interpretace údajů a následné nezbytné ověřování jejich platnosti, popř. stanovení podmínek, při nichž je uvedená interpretace platná a naopak.
- 6) Budování teorie – vytváření systematických vysvětlení uvedených nálezů, tzn. stanovení interpretačního rámce pro popis a vysvětlení nálezů výzkumu.
- 7) Grafické mapování – vytvoření grafů, diagramů a schémat, které jsou schopny znázornit výslednou podobu budované teorie.

Existuje řada možností realizace kvalitativního výzkumu. Jelikož v praktické části této práce je výzkum prováděn pomocí metody zakotvené teorie, zaměříme se právě na popis tohoto designu.

2.3.1 Metoda zakotvené teorie

Zakotvená teorie (*grounded theory*) je jednou z metod kvalitativního výzkumu, která byla vyvinuta v 60. letech 20. století Barney Glaserem a Anselmem Straussem. Základním cílem nové metody bylo na jedné straně posunout kvalitativní výzkum za hranici

deskripce jevů, na druhé straně šlo o kompenzaci neschopnosti kvantitativního výzkumu vytvářet nové teorie. Zakotvená teorie tedy představuje jakousi sadu systematických induktivních postupů pro vedení kvalitativního výzkumu zaměřeného na vytváření nových teorií.⁶⁶

Principy zakotvené teorie

- 1) Jedním ze základních cílů je generovat novou teorii, která má být zakotvena v datových materiálech. Výzkumník proto musí k datům přistupovat s naprostou nepředpojatostí a otevřenou myslí.
- 2) Pro zakotvenou teorii je charakteristická ambice směřovat k vyšším rovinám abstrakce. Cílem je vytvořit konceptuální schéma postihující vztahy mezi proměnnými. Výsledná teorie by tedy měla být souborem tvrzení o vztazích mezi proměnnými.
- 3) Teorie vycházející ze zakotvené teorie se soustřeďuje především na sociální procesy, které formují lidskou interakci, jde tedy o dynamický popis dění.
- 4) Dalším principem je odlišná práce s odbornou literaturou. Při použití zakotvené teorie je nutné odpoutat se od předpokladů jiných autorů a vstupovat do terénu nezátížen představami o předmětu výzkumu.
- 5) Zakotvená teorie je metoda, která splňuje požadavky kladené na „dobrou“ vědu – validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a verifikovatelnost.
- 6) Posledním bodem je princip konstantní komparace. Data jsou neustále porovnávána mezi sebou, jsou porovnávána s nadřazenými koncepty, a také koncepty jsou ve stále komparaci jeden s druhým s cílem odhalit společnou bázi jednotlivých skupin jevů a ukázat odlišnosti mezi nimi.⁶⁷

⁶⁵ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

⁶⁶ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

⁶⁷ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

Sběr dat a jejich kódování

Sběr dat a jejich kódování v zakotvené teorii nepředstavují dva striktně oddělené kroky, ale vzájemně se prolínají.

Sběr dat považujeme za ukončený, pokud se data zdají teoreticky nasycena a přestávají tak generovat nové informace. To ale zjistíme právě jejich analýzou – tedy kódováním. Kódování začíná ve chvíli, kdy máme k dispozici určité množství dat. Na základě jejich prvního srovnání vybíráme důležité kódy a píšeme si k nim poznámky. Nastává fáze **tzv. teoretického vzorkování**, což je hledání dalších dat, která pomůžou rozvinout zárodečnou teorii. Mluvíme o **graduálním sběru dat** – tedy dosbírávání dat, která by mohla přinést nové relevantní poznání. Účelem teoretického vzorkování je rozpracovat a nasytit kategorie, které budou tvořit osu vznikající teorie.

Jádrem zakotvené teorie je kódování, které je odvozeno ze schématu „**koncept – indikátor model**“, kde indikátor představuje datový fragment, úryvek z výpovědi respondenta, záznam o chování pozorovaného aktéra apod., a koncept představuje kód nebo název přiřazený k jednotlivým indikátorům nebo jejich skupinám. Indikátor tedy vystupuje jako výskyt určitého obecněji definovatelného jevu, zatímco koncept není v datech přímo obsažen, ale je do nich vnášen osobností badatele. Kódováním tedy rozumíme rozbíjení dat do fragmentů – indikátorů – které následně přiřazujeme k různým konceptům. Tyto koncepty jsou dále kategorizovány na základě určitého jednotícího kritéria. Vzniklé kategorie představují základní stavební kameny budoucí teorie.⁶⁸

Miovský⁶⁹ uvádí tři základní fáze kódování:

1. Otevřené kódování

Pojmy označující jednotlivé události jsou seskupovány do vyššího řádu – abstraktnějšího pojmu – který označujeme jako kategorie. Proces kategorizace je však v této fázi pouze provizorní, jednotlivé kategorie a v nich obsažené subkategorie pojmenováváme dle potřeby dostatečně autentickými názvy zahrnujícími podstatu jejich obsahu.

2. Axiální kódování

⁶⁸ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

⁶⁹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

V druhé fázi kódování dochází k znovuspořádání kategorií s ohledem na vazby mezi nimi. Jednotlivé kategorie zasazujeme do předem daného schématu:

PŘÍČINNÉ PODMÍNKY → JEV → KONTEXT → INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY → STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE → NÁSLEDKY

3. Selektivní kódování

Poslední fázi představuje výběr jedné klíčové kategorie, tzv. centrální kategorie, kterou systematicky uvádíme do vztahu s ostatními popsányými kategoriemi.

Konstruování teorie

Také konstruování teorie je jevem, který se prolíná s předcházejícím kódováním. Konstrukce teorie je v podstatě uvedením vytvořených proměnných (kategorií) do vzájemných vztahů. Základy nové teorie jsou pokládány již v průběhu kódování prostřednictvím **poznámkování** (zapisování analytických nápadů a předběžných hypotéz) a tato teorie je v podstatě integrací poznámek vznikajících v průběhu analýzy.

Nejdůležitějším prvkem této fáze zakotvené teorie je nalezení **tzv. centrální kategorie**, kolem níž je pak organizována a k níž je vztažena nová teorie. Na centrální kategorii jsou kladeny určité požadavky – musí být v centrálním postavení vůči ostatním kategoriím, musí být velmi dobře datově nasycená, musí dokázat pojmout do sebe jiné kategorie, musí být dostatečně abstraktní, aby směřovala k vytvoření obecnější teorie, a konečně musí být dostatečně variantní.

Po zkonstruování zbývá teorii pouze vyložit. Výklad má charakter slovní, ale výsledná teorie bývá zobrazena také v podobě diagramů a schémat.⁷⁰

2.3.2 Další metody analýzy kvalitativních dat

Přestože zakotvená teorie je velmi oblíbeným přístupem v kvalitativním přístupu k datům, zdaleka není metodou jedinou. Mezi další metody analýzy kvalitativních dat patří **případová studie**, což je detailní studium zpravidla jednoho případu, které spočívá v zachycení složitosti tohoto případu a popisu vztahů v jejich celistvosti. Za určitou zvláštní verzi případové studie bývá považován **biografický přístup**, jenž je rekonstrukcí

⁷⁰ ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

a interpretací života zkoumaného jedince druhou osobou (výzkumníkem). Cílem **etnografického výzkumu** je získat holistický obraz určité skupiny, instituce či společnosti. Charakteristickým rysem kvalitativního etnografického výzkumu je podmínka, že badatel zkoumá příslušnou skupinu přímo ve vlastní společnosti, a ne na odlehlém místě, jako je to vlastní klasické etnografii. Další metodou kvalitativní analýzy dat je **fenomenologické zkoumání**, jež vychází z filosofické fenomenologie. Podstatou této metody je analýza a popis zkušenosti, pro niž je charakteristický určitý specifický fenomén, přičemž data se získávají přímo od osob nebo skupin jedinců, kteří tuto zkušenost sami prožili. Jiný přístup v kvalitativním poznání se nazývá **historický výzkum**, který se zabývá popisem a zkoumáním fenoménů minulosti, na rozdíl od prostého kvalitativního výzkumu, jenž se soustřeďuje na přítomnost. **Akční výzkum** vychází z předpokladu, že vliv výzkumu se zvýší, jestliže se na něm budou zkoumané osoby samy aktivně podílet. Je tak odpovědí na kritiku konvenčního výzkumu, jemuž je vytýkáno, že jeho výsledky ovlivňují praxi pouze omezeným způsobem. Blízký vztah k akčnímu výzkumu má **kritický výzkum**, který teoreticky vychází z kritické teorie a feministického výzkumu. Tato metoda klade důraz na hodnotový výzkum a akci, která by měla směřovat ke změně. Kritický výzkum se věnuje marginálním a utlačovaným skupinám, přičemž se snaží proniknout pod povrch odcizujícím poměrům, objasnit jejich fungování a ukázat společnosti možnosti nápravy.⁷¹

⁷¹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

3 Vlastní šetření

3.1 Předmět výzkumu a výzkumná otázka

Náš výzkum se zaměřuje na problematiku rodičovství z pohledu generace seniorů. Přestože v současnosti existuje řada vědeckých studií věnujících se tématu rodičovství, zpravidla je jedná o výzkumy prováděné na základě kvantitativního přístupu. V tomto bodě se naše šetření liší, protože se snaží jít inovativní cestou a objevovat nové myšlenky, závěry a hypotézy, které do jisté míry překračují informace obsažené ve zkoumaných datech, čehož lze docílit pouze za využití kvalitativního přístupu k předloženým datům.

V předešlé teoretické části diplomové práce byly uvedeny jednotlivé metody sběru kvalitativních dat. Přestože jednoznačně nejčastější metodou je rozhovor, pro naše účely byly jako zdroj informací využity tzv. textové dokumenty. Jedná se o eseje 26 studentek univerzity třetího věku, které byly požádány o sepsání úvahy na téma „Jakým jsem byl rodičem“. Tyto eseje pak posloužily jako podklad pro analýzu a vlastní šetření.

Protože téma eseje je jakýmsi reflektujícím ohlédnutím zpět na proces výchovy, byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Jak senioři s odstupem času hodnotí vlastní rodičovství?
- Co je podle seniorů předpokladem pro dobrého rodiče?
- Jakým způsobem se utváří pozitivní vztah mezi rodiči a dětmi?

Cílem našeho šetření je tedy zmapovat názory na výchovu, identifikovat činitele, kteří se na výchovném procesu nejvíce podílejí a zjistit, zda okolnosti doby mají vliv na utváření rodičovské role.

Důležitým krokem byla volba metody analýzy dat. V našem výzkumu bylo postupováno podle metody zakotvené teorie, která se ukázala jako nejvhodnější přístup ke zkoumaným datům.

V následujících kapitolách bude detailně popsán proces kódování dat, který se odehrává zcela v zásadách zakotvené teorie.

3.2 Fáze otevřeného kódování

V rámci otevřeného kódování jsou jednotlivé jevy seskupovány do abstraktnějších kategorií. V prvotní fázi našeho šetření vznikly kategorie, jež jsou podrobněji popsány v následujícím přehledu.

Podmínky výchovy

Kategorie nazvaná „Podmínky výchovy“ v podstatě představuje okolnosti, za kterých výchova dítěte v rodinách respondentek probíhala. Z jednotlivých výpovědí můžeme vybrat následující úryvky: „...moji rodiče si Péťu rádi brali...“, „...pomohli nám manželovi rodiče...“, „...manželova maminka byla pro mě vzorem...“, „...děti hlídala moje maminka...“, „...péče o výchovu bez pomoci...“, „...pomoc byla čas od času nezbytná...“, „...bez pomoci rodičů...“, „...s oběma jsem zůstala doma necelý rok...“, „...zůstala jsem doma s malým dítětem...“, „...babičky na hlídání nebyly k dispozici...“, „...rok mateřské dovolené...“, „...rodiče mého muže žádný zájem...“ nebo „...mé dětství mě velmi ovlivnilo...“. Na základě těchto úseků analyzovaných esejí můžeme „Podmínky výchovy“ charakterizovat jednak jako dobu, po kterou matky zůstávaly se svými dětmi doma na mateřské dovolené, a jednak jako zájem, podporu a pomoc ze strany prarodičů.

Ekonomické podmínky

Tato kategorie byla zastoupena téměř v každé výpovědi, přestože nebyla nikterak zdůrazňována. Pokud se však v esejí objevila, její obsah se na rozdíl od ostatních kategorií překvapivě shodoval. Zastupují ji výroky typu: „řešili jsme existenční problémy“, „bez finančních úspor“, „...muselo se šetřit...“, „...materiální zajištění rodiny sebere čas...“, „...finanční problémy...“, „...museli jsme žít skromně...“, „...bez finančního zázemí...“, „...finanční pomoci jsme se nedočkali...“, „...málo peněz...“ nebo „...finance tomu odpovídaly...“. V zásadě lze tedy říci, že jednotlivé respondentky hodnotily ekonomické podmínky doby jako neuspokojivé nebo nedostačující.

Názor rodiče na výchovu

Jednou z nejnaplněnějších kategorií se ukázala ta s názvem „Názory rodiče na výchovu“. Výroky ukazující názory rodičů se objevovaly ve všech esejích a z nepřeberného

množství materiálu nám jako ukázka poslouží tyto příklady: „...snažila jsem se nerozmazlovat...“, „...byla jsem vyzbrojená potřebnou literaturou...“, „...mohla jsem se o ně starat...“, „...někdy dostaly pořádně vyhubováno...“, „...dbala jsem, aby se syn stýkal s otcem...“, „...leccos jsem prominula...“, „...víc jsem vysvětlovala a přesvědčovala...“, „...odmítala jsem pomoc...“, „...odpustila bych všechno kromě lži...“, „...být vždy důsledná...“, „...dané slovo se plní...“, „...vynahrazoval jim to dárky a pobyty u moře...“, „...každá výchovná metoda důvodné opodstatnění...“, „...vzor ve své výchově...“, „...tělesné tresty výjimečně...“, „...výchova v duchu mých rodičů a manželovy maminky...“, „...dodržování určitých pravidel...“, „...vyžadovali jsme kázeň, pořádek a slušné chování...“, „...vedli jsme je ke sportu...“, „...být s nimi často venku...“, „...řídila jsem se většinou svým instinktem...“ apod. Tyto doklady svědčí o tom, jak dotazované seniorky přistupovaly ke své rodičovské roli a kromě názorů na výchovu nám předkládají také subjektivní postoj jednotlivých dotazovaných k výchově svých dětí.

Chování rodiče vůči dítěti

Tato kategorie se ukázala jako velmi početná. Z jednotlivých výroků vybíráme: „...byla jsem k němu stále kritická...“, „...pomáhat jim...“, „...neurčovala co mají dělat...“, „...nikdy jsem nešetřila chválou...“, „...trávila jsem s nimi alespoň trochu času...“, „...neotvírala jsem jim dopisy v dětství...“, „...nenutila jsem je...“, „...vysvětlila jsem jim to...“, „...diskuze o všem možném...“, „...nijak zvlášť jsme je nevychovávali...“, „...nepeskovali jsme je...“, „...někdy bylo třeba je povzbudit...“, „...věnovali jsme dětem veškerý volný čas...“, „...z úspěchů jsme měli radost...“, „...často jsem mluvila...“, „...jezdili jsme za ním každý měsíc...“, „...naslouchala jsem jim...“, „...bála jsem se oponovat...“, „...manžel s dětmi moc nepomohl...“, „...manžel přijížděl domů jen na víkendy...“ nebo „...manžel mi pomáhal s uspáváním...“. V závislosti na uvedených slovních spojeních můžeme „Chování rodiče“ vůči dítěti charakterizovat jako širokou a různorodou kategorií, která v sobě zahrnuje nejen interakci rodiče, ale i postoj rodiče k dítěti.

Nároky na dítě

Přes počáteční očekávání se kategorie „Nároky na dítě“ neukázala jako jedna z nejvíce naplněných a dominantních. V esejích se vymezovala výroky typu: „...důraz na mimoškolní činnost...“, „...sportovní činnost...“, „...cizí jazyky...“, „...plavání od čtyř let...“,

„...předčasná výuka ruského jazyka...“, „...přihlásila jsem syna do hudebky...“, „...já jsem měla na starosti klavír...“, „...od útlého dětství lyžování, bruslení, plavání...“, „...muselo být uklizeno, uvařeno...“, „...děti musely doma pomáhat od malička...“, „...každý měl svůj úkol...“, „...dodržování určitých pravidel...“, „...museli být dochvilní...“ apod. Z uvedeného je patrné, že tuto kategorii naplňují nejen požadavky rodičů na mimoškolní činnost a výkonnost jejich dětí, ale také obecně formulovaná pravidla chování, jejichž plnění bylo v daných rodinách vyžadováno.

Postoj rodiče ke škole

V esejích se několikrát objevily pasáže, které vystihuje označení „Postoj rodiče ke škole.“ Respondentky sdělují následující informace: „...ne tak velký důraz na dobré známky...“, „...důraz na vypracování domácích úloh...“, „...dala jsem jim možnost výběru...“, „...byla jsem zvyklá u prvorozeného...“, „...škola mi dala zabrat...“, „...s dětmi jsme se učili...“, „...opakovali jsme si s nimi učení...“, „...zkoušeli jsme je z různých předmětů...“, „...manžel měl na starosti úkoly...“ nebo „...pomáhat s domácími úkoly...“. Podle respondentek tedy postoj rodiče ke škole znamená v podstatě důraz na školní úspěšnost dítěte, ale objevuje se také tendence vést své potomky k učení.

Postoj dítěte ke škole

Samozřejmě jde o postoj dítěte zprostředkovaný na základě výpovědí jejich rodičů, můžeme tedy uvést, že se jedná o hodnocení postoje dítěte ke škole jeho rodičem. Z jednotlivých úryvků vybíráme: „...teorie ho nebavila...“, „...čtení nesnášela...“, „...děti dělaly něco do školy...“, „...chlapec si nestěžoval...“, „...zapomínal úkoly...“, „...vyžadovalo neustálý dohled...“, „...sám by nic neudělal...“, „...psala úkoly...“, „...syn měl vypracované úkoly...“, „...syna rušili kamarádi, aby šel hrát fotbal...“, „...mladší syn měl problémy ve škole...“. Na základě jednotlivých výpovědí je zřejmé, že vztah dítěte ke škole byl jak kladný, tak záporný.

Popis dítěte – vzdělání a dovednost

Kategorie „Popis dítěte – vzdělání a dovednost“ se zaměřuje na pohled pisatelek esejí na určitou úspěšnost jejich dítěte, na oblast, ve které jejich děti nějakým způsobem vynikaly. Z příkladů můžeme uvést např. „...vystudoval vysokou školu s vyznamenáním...“, „...zvládla

i maturitu...“, „...vysvědčení samé jedničky...“, „...vystudoval i VŠ...“, „...lékařská fakulta...“, „...pak ekonomická škola...“, „...hudební škola...“, „...udělala doktorát...“, „...dcera odbornice v oboru...“ nebo „...naučil se dobře lyžovat...“, „...kurz zvládnul...“, „...plavat se naučil...“, „...vyučoval na kytaru...“, „...měl hudební sluch...“, „...dnes hraje fotbal...“, „...dcera košíková...“ atd. Tyto výroky se v esejích objevovaly velice často a zejména výpovědi o dosaženém vzdělání považovaly respondentky za velmi důležité. Je to zřejmě tím, že pisatelky úspěchy svých potomků porovnávají s vlastní úspěšností jako rodiče.

Hodnocení podmínek

Do této ne příliš početné kategorie náleží tyto úryvky z esejí respondentek: „...zvyklé na určitý domácí standard...“, „...rodič nemůže jít do nějakého kurzu...“, „...byla krátká mateřská...“, „...nebylo to vždy perfektní...“, „...kurzy pro budoucí maminky...“, „...nepovídalo se o citových potřebách...“, „...tenkrát jsem tam s ní nesměla...“, „...dnes prvorodičky jsou na tom lépe...“, „...nám děti nosili jen ke kojení...“, „...začátky nebyly snadné...“ nebo „...všechno nebylo vždy ideální...“. Podle analýzy jednotlivých ukázek je zřejmé, že se v podstatě jedná o hodnocení kvality podmínek a možností doby, respondentky se také často uchylovaly ke srovnávání podmínek výchovy tehdy a dnes.

Okolnost hodnocení

Do „Okolnosti hodnocení“ byly zahrnuty veškeré výroky týkající se zařazení hodnocení do nějakého časového úseku. Také tyto výroky byly typické pro každou výpověď a velmi často se shodovaly, proto jejich výčet nebude tak rozsáhlý. Patří sem např. „...s odstupem času vím...“, „...z dnešního pohledu...“, „...dnes se sama sebe ptám...“, „...ted' vím...“, „...vzhledem k věku dětí...“, „...zpětně si uvědomuji...“, „...v dnešní době...“, „...až teprve s odstupem doby jsem docenila...“, „...v dnešní době nutnost...“, „...dnes si myslím...“, „...později jsem si uvědomila...“, „...po smrti manžela...“, „...po narození syna...“, „...když se podívám do minulosti...“, „...v mládí...“ nebo „...když byli malí...“. Z uvedených úseků jednotlivých esejí můžeme shrnout tuto kategorii jako zhodnocení z hlediska času. Většinou se jedná o pohled do minulosti s hodnotícím charakterem, o jakousi reflexi svého jednání, nebo vyjadřuje nějaký mezník, který znamenal posun či zlom v pohledu na výchovný proces.

Hodnocení dítěte

Další významnou kategorií se ukázala abstraktní jednotka nazvaná „Hodnocení dítěte“. Seniorky se ve svých výpovědích často uchýlovaly k popisu svých ratolestí a tento popis měl v určitých kontextech hodnotící charakter. Zařadit sem můžeme např. výroky „...jsou z nich dobří a poctiví lidé...“, „...k okolí jsou vnímaví a citliví...“, „...nebyl s nimi problém...“, „...děti jsou docela dobří rodiče...“, „...ve škole prospívaly dobře bez biflování...“, „...máme hodné, vzdělané, milující děti...“, „...chtěla jsem a mám výborné holky...“, „...nejsou dostatečně draví a sebevědomí...“, „...dnes je slušný a rozumný, trochu pohodlný až líný...“, „...dnes se neflákají...“, „...nejsou líní a poctivě pracují...“, „...zvládli to hlavně oni sami...“, „...do dnešního světa se moc nehodí...“, „...jsou úspěšní ve svých oborech...“ nebo „...uměli pěkně zlobit...“. Většinou se tedy jedná o hodnocení dítěte teď, v době dospělosti, na rozdíl od prostého popisu dítěte, který se zaměřoval na potomka v době jeho dětství.

Hodnocení úspěchu

„Hodnocení úspěchu“ je jedním z celků, který se pro náš výzkum stal klíčovým. Tato kategorie se ukázala jako velmi naplněná, z předložených dat vybíráme následující úryvky: „...vidím více negativ...“, „...děti tím výrazně netrpěly...“, „...asi se mi to podařilo...“, „...byla to snad chyba...“, „...dnes mám dobrý pocit...“, „...myslím, že se výchova dětí povedla...“, „...samozřejmě jsem dělala a dělám chyby...“, „...snad jsem dobrá matka...“, „...starala jsem se, jak nejlépe jsem mohla...“, „...přemýšlím, kde jsem udělala chybu...“, „...s manželem jsme to zvládli...“, „...podařilo se mi vychovat správný holčiny...“, „...tenkrát jsem byla přesvědčena...“, „...výchova k moc velké zodpovědnosti...“, „...snad jsem nezklamala...“, „...tvoříme s dětmi i nadále rodinu...“, „...myslím, že jsem moc nepochybila...“, „...syna a dceru jsem vychovala dobře...“, „...považovali jsme to za úspěch...“, „...udělala jsem ve výchově spoustu chyb...“, „...situace, které jsem emočně nezvládala...“, „...mám pocit, že jsem selhala...“, „...první největší chyba...“, „...nikdy jsme neměli problémy...“, „...syny jsem uchránila před průšvihy...“ nebo „...dětem a vnoučatům jsme vytvořili krásný domov...“. Z uvedených částí je zjevné, že hodnocení procesu výchovy rodiče subjektivně označují jako kladné – tedy úspěšné nebo jako problematické, neúspěšné. Právě z tohoto hodnocení vyplývá jejich spokojenost a nespokojenost se sebou samým.

Sebehodnocení rodiče

Ve výpovědích respondentek se velmi často objevovaly pasáže, kdy se snažily podat určité hodnocení, které se ale nezaměřovalo na úspěšnost vlastního rodičovství, ale spíše odráželo sebehodnocení vlastní osoby. Do této kategorie pak byly zařazeny následující výroky: „...převážně negativa...“, „...neumím moc chválit...“, „...vidím nejdříve chyby...“, „...vidím se jako nezralá osobnost...“, „...rodiče vše vyřizovali za mne...“, „...vnitřně jsem byla více vyrovnaná...“, „...jsem ráda, co všechno jsem s nimi dělala...“, „...jestli nejsem moc tvrdá...“, „...nebyla jsem připravena...“, „...byla jsem milující a pečující matka...“, „...byla jsem uvolněnější...“, „...byli jsme kamarádští, ale přísní...“, „...někdy jsem kladla zbytečně velký důraz...“, „...byli jsme rozumní rodiče...“, „...hodně jsme se jim věnovali...“, „...nebyli jsme přísní...“, „...měla jsem být vyzrálá...“, „...nebyl to dobrý vzor...“, „...byla jsem bezradná...“, „...používala jsem různé metody...“, „...vyčítal si to ještě dlouho...“, „...držela jsem se toho mít je ráda...“, „...měla jsem víc chválit...“ atd. Pokud porovnáme výroky zařazené do této kategorie s výroky zařazenými v „Hodnocení úspěchu“, někdy se mohou zdát poměrně shodné. Rozčleňování do jednotlivých celků však probíhalo v závislosti na kontextu sdělení, a proto „Sebehodnocení rodiče“ více odráží jakýsi „sebeobraz“ rodiče.

Vzájemný vztah

Ve svých výpovědích se autorky často obracely do minulosti a snažily se podat obraz vzájemného vztahu jak ke svým dětem, tak např. k manželovi. Protože náš výzkum se zajímá problematikou rodičovství, veškeré pokusy o nastínění manželského soužití byly pominuty a v úvahu byly brány pouze ty výroky, které zobrazovaly vztah k dětem. Mezi takové výroky můžeme zařadit následující: „...měli jsme krásné vzájemné vztahy...“, „...vztahy v rodině v pohodě a bez problémů...“, „...s původní rodinou máme úžasný vztah...“, „...zásluha našich rodičů...“, „...největší oporou byla moje rodina...“, „...vztah kamarádský i maminkovský...“, „...vztah postaven na vzájemné lásce a důvěře...“, „...s dcerou jsme měly dobrý vztah...“, „...povídali jsme si...“, „...moc jsme se nedohadovaly...“, „...dceru jsem milovala...“, „...pravidelně jsme si psaly...“ atd. Z uvedeného materiálu lze odvodit, že maminky hodnotí vzájemný vztah se svými dětmi jako pozitivní a zpravidla se k němu nestavějí příliš kriticky.

Vzájemný vztah dnes

Výše je uvedena kategorie nazvaná „Vzájemný vztah“, která se snaží zobrazit vztah rodiče k dítěti, dokud probíhal proces výchovy, dítě žilo s rodiči a bylo odkázáno na jejich materiální zabezpečení, podporu a lásku. Kategorie „Vzájemný vztah dnes“ se zaměřuje na vztah rodičů a jejich dětí v současnosti. Je nutné podotknout, že tato kategorie byla mnohem početnější než ta předešlá. Ze zkoumaných esejí vybíráme: „...mám s nimi dodnes dobrý a vřelý vztah...“, „...stále se máme rádi...“, „...s dětmi máme dobré vztahy...“, „...respektujeme se...“, „...každý má své soukromí...“, „...kdykoli se mohou na mne obrátit...“, „...syn je mi velkou oporou...“, „...dcery s námi tráví společné oslavy i dovolené...“, „...navzájem si pomáháme...“, „...stále jsme ve styku...“, „...navštěvujeme se...“, „...máme si pořád o čem povídat...“, „...společně prožíváme to hezké i to zlé...“, „...nemluvím jim do života...“, „...láska jeden k druhému...“, „...ochraňuje mě...“, „...moje rady ne vždy akceptují...“ nebo „...jsme téměř v denním kontaktu...“. Na základě analýzy těchto úseků můžeme konstatovat, že respondenty hodnotí vztah s dětmi opětovně jako kladný, ale je zde také patrný posun, který se týká vzájemných rolí v tomto vztahu. Na rozdíl od předchozí kategorie, kdy prim hrály rodiče, v současnosti je vztah mnohem více závislý na postoji dítěte.

Sourozenecký vztah

Jedná se o poměrně dobře naplněnou kategorii, do níž byla implikována všechna data vypovídající o sourozeneckém vztahu dětí respondentek. Pohled na sourozeneckou problematiku však není přímý, ale zprostředkovaný očima rodiče. Na základě analýzy výpovědí sem byly zahrnuty tyto výroky: „...syn sestřičku ochraňoval...“, „...ona k němu vzhlížela...“, „...chovají se k sobě hezky...“, „...syn se staral o mladší sestru...“, „...pěkný vztah mají dodnes...“, „...mezi sebou žádné rozepře...“, „...hráli si spolu...“, „...nedali na sebe dopustit...“, „...dokázali se spravedlivě dělit...“, „...nežárlili na sebe...“, „...dokázali držet pospolu...“, „...žárlila na brášku...“, „...snaha na něj do postýlky plivnout...“, „...bratři ji měli moc rádi...“, „...s bratry neměla konfliktní situace...“, „...vzali ji pod ochranná křídla...“, „...nepoměřovali se s ní...“, „...bratr se dokázal postarat o sestru...“ apod. Jednotka nazvaná „Sourozenecký vztah“ se zaměřuje jak na vztah v minulosti, kdy děti sdílely společnou domácnost, tak na vztah současný. Zajímavým rysem této kategorie je veskrze kladné vyznění sourozeneckého vztahu. Přestože drobné i větší

konflikty mezi sourozenci jsou zcela běžným jevem, v našich esejích se neobjevuje žádný problém (kromě žárlivosti na novorozeného bratra).

Emocionální zisk

Přestože tato kategorie nepatřila mezi ty nepočtenější, pro náš výzkum se ukázala jako zcela zásadní a v našem šetření jí nemůžeme pominout. Obsahuje popis subjektivních prožitků rodičů, který jim přináší určité pocity radosti z vlastní úspěšnosti. Náleží sem ukázky typu: „...*poprvé se krásně usmál...*“, „...*jsem spokojená...*“, „...*těší mě důvěra dětí i vnuček...*“, „...*vyznamenání pro nás...*“, „...*obohacují nám život...*“, „...*velké štěstí...*“, „...*odměna...*“, „...*vnučka je potěšením pro všechny...*“, „...*úleva...*“, „...*dívám se s úsměvem...*“, „...*byli jsme nesmírně šťastní...*“, „...*pocit zázemí...*“, „...*můžu s klidným svědomím říct...*“, „...*mám z nich radost...*“, „...*dcera je jediný člověk na světě, který mě má opravdu rád...*“, „...*jsem šťastná...*“ či „...*užívám si jejich životní úspěchy...*“. Charakteristické pro tento celek se ukázalo zjištění, že řada významových jednotek se v esejích shodovala. I proto můžeme označit „Emocionální zisk“ jako pozitivní kategorii.

Emocionální ztráta

Tato kategorie představuje úplný protipól té předešlé. Zatímco „Emocionální zisk“ byl naplněn výroky jednoznačně pozitivními, „Emocionální ztráta“ do sebe zahrnuje subjektivní prožitky rodičů, které jim přinášejí určité pochyby, bolest a trápení. Mimo jiné můžeme uvést: „...*pak mě mrzelo...*“, „...*člověk se tím po celý život trápí...*“, „...*začalo mi být smutno...*“, „...*mateřství jsem si nemohla vychutnat...*“, „...*stydím se za to...*“, „...*trápí mě...*“, „...*je mi to moc líto...*“, „...*je mi z toho smutno...*“, „...*syn si nemohl vytvořit pevné emocionální vztahy...*“, „...*trochu mě mrzí...*“, „...*trápila jsem se...*“, „...*pořádná psychická zátěž...*“, „...*často jsem byla úplně na dně...*“, „...*zoufalá...*“ atd. Znovu se zde často objevují v různých esejích stejné názory, které vyjadřují určité negativní emoce plynoucí z výchovného procesu.

Společný zážitek

Kategorie pojmenovaná jako „Společný zážitek“ byla bohatě obsažena ve všech esejích. Přestože by se mohlo zdát, že tyto informace se formálně shodují s kódy v rámci kategorie „Nároky na dítě“, jejich emocionální a kontextové vyznění bylo zcela odlišné. Za všechny

jmenujme např. výroky: „...chodili jsme na procházky do parku...“, „...chodil se mnou do hudební skupiny...“, „...jezdili jsme po sjezdovkách...“, „...doma jsme vařili a pekli...“, „...hráli jsme hry...“, „...jezdili jsme s nimi na dovolenou...“, „...cestování po celé Evropě...“, „...práce na zahradě...“, „...provozovali jsme turistiku...“, „...návštěvy kulturních akcí...“, „...zimní sporty...“, „...stanování...“, „...jezdili jsme na výlety...“, „...nejrůznější sportovní a kulturní akce...“, „...blbli a smáli jsme se...“, „...navštěvovali jsme památky...“, „...vymýšlely jsme pohádky...“, „...pořádaly jsme zápasy...“, „...víkendy jsme trávili společně...“, „...sedat s nimi u jídelního stolu...“ atd. Tato abstraktní jednotka v sobě zahrnuje v podstatě vzpomínky jednotlivých respondentek na zážitky prožité společně s dětmi. Charakteristickým rysem je zde i to, že jednotlivé společné zážitky se často opakují a jsou shodné u většího počtu žen. Na rozdíl od ostatních kategorií, které zpravidla obsahují kladný i záporný prvek, z hlediska subjektivního hodnocení autorek esejí se jedná o veskrze pozitivní celek.

Náročná situace

V esejích respondentek se objevovaly pasáže, které z hlediska kontextu celého textu vyznívaly jako nějakým způsobem náročné. Patří mezi ně následující úryvky: „...neudržela jsem nervy na uzdě...“, „...období, kdy se stále pošťuchovaly, strkaly, praly...“, „...neměla jsem se s kým poradit...“, „...Járovi jsem dala facku...“, „...občas mě vytočila...“, „...po nástupu do zaměstnání...“, „...pod mladší dcerou se při bruslení prolomil led...“, „...po příchodu z porodnice domů...“ nebo „...nechtěně jsem přišla na dárek...“. Z jednotlivých výroků můžeme charakterizovat kategorii „Náročná situace“ jako poměrně široký celek, který zahrnuje náročné události týkající se výchovy, situace, kdy byl nějakým způsobem ohrožen život dětí respondentek nebo okamžiky, kdy se rodiče musely rozhodnout jinak, než jak by si přály.

Zátěžová situace ze školy

Stejně jako předchozí kategorie ani tato není příliš naplněná. Nicméně v naší analýze ji nešlo pominout. Ve výpovědích respondentek jsou zátěžové situace ze školy zastoupeny např. „...zážitek z jeho první třídy...“, „...nevedla se mu číslice tři...“, „...na začátku druhé třídy...“, „...paní učitelka byla u vytržení...“, „...horší bylo, když začal chodit do školy...“, „...nástup do školy představoval problém...“, „...problémy s dyslexií...“, „...jeho

hyperaktivita... “ či *„...dysfunkční poruchy...“*. Jedná se tedy nejen o problémy zdravotního charakteru, ale také o náročné situace týkající se školních dovedností.

Reakce rodiče

Jedná se o kategorii zahrnující reakci rodiče na nějakou situaci – buďto na situaci běžnou, ale ve většině případů nějakým způsobem náročnou. Můžeme sem zahrnout např. *„...celý sešit letěl z okna...“*, *„...vyřádila jsem se slovně a ručně...“*, *„...zvolili jsme jiný nástroj...“*, *„...nepustila jsem ji...“*, *„...brečela jsem...“*, *„...vyhodila jsem je z okna...“*, *„...pozdní příchody řeším klikami...“*, *„...dávala jsem věci na skříň...“*, *„...obrátila jsem jim zásuvky...“*, *„...občas mi ujely nervy...“*, *„...někdy se to neobešlo bez rámusu...“* nebo *„...nechala jsem ji vybrat jednu možnost...“*. Pokud se podíváme na jednotlivé příklady této kategorie, bude nám jasné, že „Reakce rodiče“ je v podstatě kategorií obsahující výpověď o zpravidla nestandardním chování rodiče vůči dítěti.

Usilování rodiče

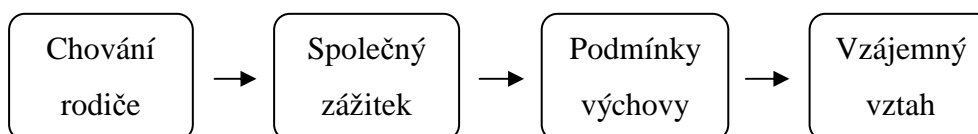
Přestože podle uvedených úseků se zdá, že tato kategorie není příliš rozsáhlá, výroky o jakékoli snaze se objevily v naprosto v každé eseji, v některých dokonce opakovaně. Většinou je ale respondentky uváděly ve stejném znění a proto se náš výčet omezil jen na některé z nich. Do této kategorie náleží: *„...snažila jsem se, aby děti vyrůstaly v klidu...“*, *„...snaha komunikovat...“*, *„...při své výchově snaha být příkladem...“*, *„...snažím se je napravit...“*, *„...chtěla bych být co nejlepší maminka...“*, *„...chtěla jsem jim zajistit zázemí a domov...“*, *„...snaha nahradit o prázdninách...“*, *„...snažila jsem se mít na ně čas...“*, *„...snaha podporovat talent a nadání dětí...“*, *„...snažila jsem se všechno zvládnout...“*, *„...při výchově jsem se snažila...“*, *„...snažila jsem se pomáhat s vnučkou...“*, *„...chtěla jsem vychovávat takhle...“*, *„...snažila jsem se odpovídat na zvědavé otázky...“*, *„...snažila jsem se být dobrou mámou, kamarádkou...“*. V zásadě můžeme charakterizovat „Usilování rodiče“ jako všechny části eseje vypovídající o jakékoli výchovné snaze rodiče.

3.3 Fáze axiálního kódování

Axiální kódování zahrnuje proces zasazení předem připravených a definovaných kategorií do vzorce zakotvené teorie s ohledem na jejich vzájemné vazby a vztahy. Při našem výzkumu vznikla následující schémata:

PŘÍČINNÉ PODMÍNKY	JEV	KONTEXT	INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY	STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE	NÁSLEDKY
chování rodiče	společný zážitek		podmínky výchovy		vzájemný vztah
vzájemný vztah dnes	hodnocení úspěchu	sebehodnocení rodiče			emocionální zisk/ztráta
sourozenecký vztah	hodnocení úspěchu	sebehodnocení rodiče	usilování		emocionální zisk
ekonomické podmínky	společný zážitek	hodnocení podmínek	okolnost hodnocení	chování rodiče	názor rodiče na výchovu
náročná situace	reakce rodiče	chování rodiče			vzájemný vztah
hodnocení dítěte	popis d. – vzdělání, dovednost				sebehodnocení rodiče
nároky na dítě	zátěžová sit.(škola)	postoj rodiče ke škole		reakce rodiče	postoj dítěte ke škole

Model č. 1

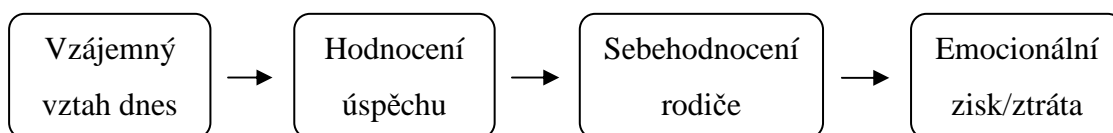

Do pozice příčinných podmínek byla dosazena kategorie „Chování rodiče vůči dítěti“, která nám podává obraz postoje nebo přístupu rodičů ke svým potomkům, což nám dokládají ukázky z esejí typu „...byla jsem k němu stále kritická...“, „...museli být dochvilní...“ či „...jak být co nejspravedlivější k oběma...“, dále nám naznačuje jednání rodiče v nějaké situaci, jako je tomu např. ve výrazech „...někdy bylo třeba je povzbudit...“, „...manžel naučil dceru plavat...“ a „...chodila jsem s nimi na cvičení...“, popř. se věnuje rodičovskému řešení určité závažné situace – „...koupila jsem jí malý byt...“ nebo „...vysvětlila jsem jim

to... “. „Chování rodiče vůči dítěti“ podmiňuje jev, na jehož místo byla implikována kategorie „Společný zážitek“, kdy se jedná o společně strávené chvíle rodičů s dětmi, přičemž tyto chvíle mají jednoznačně pozitivní charakter, např. „...vyráběli jsme různé předměty...“, „...každý večer jsem jim vyprávěla nebo četla pohádky...“, „...u stolu byl diskusní klub...“ nebo „...jezdili jsme s nimi na dovolenou...“. Intervenující podmínku v tomto schématu představuje kategorie „Podmínky výchovy“, která je vyjádřením určitých okolností, za nichž se výchova odehrávala, mimo jiné sem patří informace o zaměstnání rodiče („...náročné zaměstnání...“), pomoc ze strany širší rodiny („...babičky na hlídání nebyly k dispozici...“, „...pomohli nám manželovi rodiče...“) nebo informace o mateřské dovolené („...rok mateřské dovolené...“, „...byla jsem s nimi 5 let doma...“). Následkem v tomto modelu se ukázal celek nazvaný „Vzájemný vztah“, který zahrnuje všechna data týkající se kvality vztahů mezi rodiči a jejich dětmi. Respondentky uváděly především pozitivní aspekty vzájemného vztahu, např.: „...měli jsme krásné vzájemné vztahy...“, „...vztah kamarádský i maminkovský...“ či „...pravidelně jsme si psaly...“.

Pokud se pokusíme o celkové shrnutí schématu č. 1, musíme na základě výpovědí respondentek konstatovat, že chování rodiče vůči dítěti odehrávající se za určitých podmínek výchovy ústí v konkrétní společné zážitky a určuje kvalitu a povahu vzájemného vztahu obou subjektů.

Model č. 2

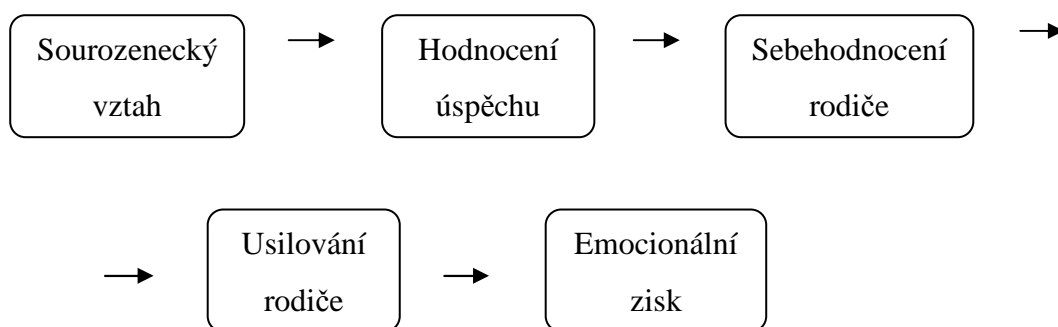

V rámci druhého modelu byla do pozice příčinných podmínek dosazena kategorie „Vzájemný vztah dnes“, která mapuje nynější vztah mezi rodiči a dětmi. Po důkladné analýze předložených esejí většina respondentek hodnotí současný vztah s dětmi jako uspokojivý, což dokazují výroky „...máme se stále rádi...“, „...navštěvujeme se...“ nebo „...dnes velmi hezký vztah...“, ale objevily se i výroky vypovídající o opaku – „...nenašli jsme k sobě upřímný a sdílný vztah...“. Příčinné podmínky podmiňují jev, který je v tomto případě zastoupen kategorií „Hodnocení úspěchu“. V esejích se objevovaly výroky o hodnocení vlastní úspěšnosti rodiče v zásadě ve dvou kvalitách – respondentky vyjadřovaly spokojenost, viz „...jsem dobrý rodič...“, „...podařilo se mi vychovat správný holčiny...“ či „...zvládli

jsme to... “, ale mnohem častěji vypovídaly o pochybnostech, pocitech nejistoty a chybách, kterých se dopustily v průběhu výchovného procesu, např. „...řada pochybností...“, „...chovala jsem se špatně...“, „...něco je špatně...“, „...úspěšně jsem nezvládala...“ nebo „...udělala jsem ve výchově spoustu chyb...“. K hodnocení úspěšnosti výchovného procesu nutně dochází v kontextu vlastního sebehodnocení rodiče, kdy respondentky reflektují a pozastavují se nad vlastní osobou. I v rámci této kategorie se objevují dva póly hodnocení – ve výpovědích typu „...převážně negativa...“, „...vidím nejdříve chyby...“, „...vidím se jako nezralá osobnost...“ nebo „...jestli nejsem moc tvrdá...“ přistupují respondentky k vlastnímu sebehodnocení značně kriticky a poukazují na chyby, jichž se ve výchově dopustily, zatímco výpovědi typu „...dcerám jsem dala lásku...“, „...byla jsem milující a pečující matka...“, „...vše jsem dělala kvůli dětem...“ nebo „...byli jsme rozumní rodiče...“ zobrazují pozitivní hodnocení vlastního jednání. Model č. 2 naznačuje, že hodnocení vzájemného vztahu dnes, hodnocení úspěchu a sebehodnocení v důsledku vede k určitým pocitům, které jsme v našem případě označili jako „Emocionální zisk“ nebo „Emocionální ztráta“. Do celku „Emocionální zisk“ náleží např. výroky „...jsem spokojená...“, „...jsem ráda...“, „...jsem šťastná...“ nebo „...mně i manželovi dělá dobře...“. Kategorie „Emocionální ztráta“ potom představuje naprostý protipól, o čemž svědčí úryvky „...trápí mě...“, „...je mi smutno...“, „...hodně mě mrzí...“ či „...stydím se za to...“.

Na základě analýzy schématu č. 2 můžeme říci, že vzájemný vztah mezi rodiči a dětmi je v kontextu vlastního sebehodnocení rodiče východiskem pro hodnocení úspěšnosti výchovného procesu, které vede k subjektivnímu prožitku rodiče, jež se realizuje jako emocionální zisk nebo ztráta.

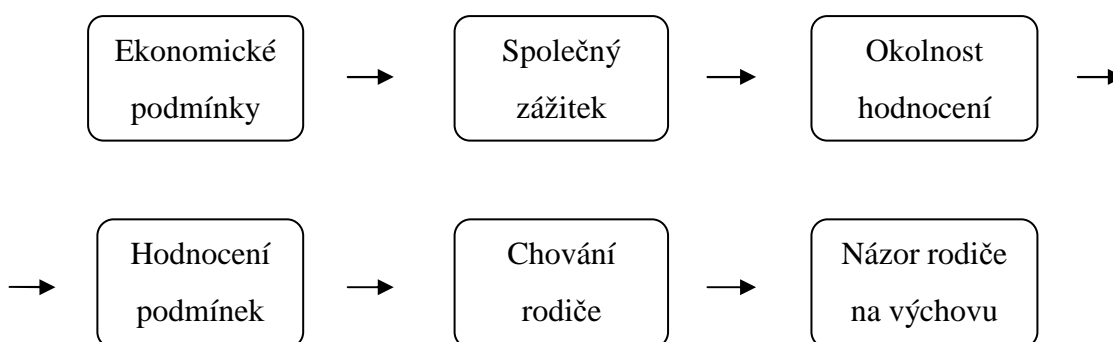
Model č. 3

Tento model je trochu kopíruje předchozí schéma, které si vzal za vzor. Přesto není zcela shodný a v některých bodech se liší. Příčinnou podmínkou ve třetím schématu je kategorie „Sourozenecký vztah“. Autorky esejí hodnotí vzájemný vztah svých dětí ryze kladně: „...syn sestřičku ochraňoval...“, „...pěkný vztah mají dodnes...“, „...hráli si spolu...“, „...dokázali držet pospolu...“ atd. Toto hodnocení sourozeneckého vztahu z pohledu rodiče je předpokladem a příčinou hodnocení úspěchu, které se opět odehrává v kontextu vlastního sebehodnocení respondentek. Kategorie „Hodnocení úspěchu“ v pozici jevu modelu a „Sebehodnocení rodiče“ v postavení kontextu byly již podrobněji popsány výše, proto se jimi zde již nebudeme více zabývat a znovu je popisovat. V tomto schématu byla do postavení intervenujících podmínek dosazena kategorie „Usilování rodiče“, která dokazuje snahu o co nejlepší fungování rodiny („...snažila jsem se, aby děti vyrůstaly v klidu...“), o zajištění těch nejlepších podmínek pro děti („...snažila jsem se podporovat talent a nadání dětí...“) nebo snahu vytvořit si s nimi co nejlépejší vztah („...snažila jsem se být kamarádká...“, „...snažila jsem se odpovídat na zvědavé otázky...“ apod.) Do pozice následku pak byl dosazen celek nazvaný „Emocionální zisk“, do nějž byla zařazena veškerá data z esejí vypovídající o subjektivních prožitcích respondentek, které jim přinesly pocity radosti, uspokojení a štěstí.

Jestliže si dáme za cíl shrnout model č. 3, na základě esejí respondentek nám vychází předpoklad, že sourozenecký vztah potomků spolu s usilováním rodiče o lepší budoucnost svých dětí v kontextu sebehodnocení rodiče podmiňuje hodnocení úspěšnosti procesu výchovy a způsobuje subjektivní prožitek emocionálního zisku daného rodiče.

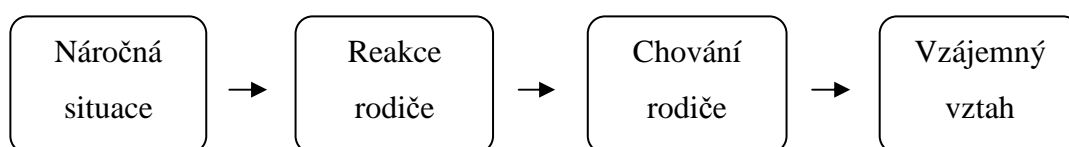
Model č. 4

Jako východisko tohoto schématu vystupuje kategorie „Ekonomické podmínky“, která v sobě obsahuje informace o finančním zázemí rodiny („...řešili jsme existenční problémy...“, „...bez finančních úspor...“), popř. ukazuje na finanční pomoc nebo spíše lhostejnost okolí („...finanční pomoci jsme se nedočkali...“). Ekonomické podmínky jsou příčinnou podmínkou pro vznik jevu, který v tomto schématu zastupuje celek „Společný zážitek“. Můžeme říci, že podle respondentek ekonomické zázemí rodiny určuje charakter společných zážitků rodičů a dětí. V esejích se nejčastěji objevují tyto zážitky: „...provozovali jsme turistiku...“, „...společné hry...“, „...cestování...“, „...stanování...“, „...jezdili jsme na výlety...“ atp. K těmto zážitkům dochází v kontextu okolností hodnocení, což je kategorie, která určuje pohled na danou problematiku z hlediska času. Na základě výroků „...s odstupem času vím...“, „...zpětně si uvědomuji...“ nebo „...z dnešního pohledu...“ je patrný posun v nazírání rodičů na výchovný proces a na jeho hodnocení. Do postavení intervenujících podmínek byla dosazena kategorie „Hodnocení podmínek“, z jednotlivých esejí vybíráme následující ukázky: „...rodič nemůže jít do nějakého kurzu...“, „...nepovídalo se o citových potřebách...“ nebo „...dnes prvorodičky jsou na tom lépe...“. Schéma ústí ve strategii jednání a interakci, kterou zastupuje kategorie „Chování rodiče vůči dítěti“, kam byly zařazeny úryvky „...nenutila jsem je...“, „...nikdy jsem nešetřila chválou...“ nebo „...věnovali jsme dětem veškerý volný čas...“. Celkovým následkem modelu č. 4 se ukázala kategorie „Názor rodiče na výchovu“, jež vyjadřuje postoj rodiče k výchově. Za tento celek můžeme jmenovat výroky respondentek: „...být vždy důsledná...“, „...dané slovo se plní...“, „...tělesné tresty výjimečně...“ nebo „...ukázala jsem jim úctu k životu, ke všemu živému, k přírodě, ke každé rostlince, ke všemu kolem nás...“ apod.

Pokud se pokoušíme o shrnutí tohoto modelu, na základě prostudování předložených esejí nám vycházejí následující závěry: Z hlediska okolností hodnocení se ekonomické podmínky doby v kontextu hodnocení těchto podmínek podílejí na vzniku společných zážitků rodičů a dětí, při nichž se realizuje konkrétní chování rodiče vůči dítěti a jež vedou k názorům rodičů na výchovu.

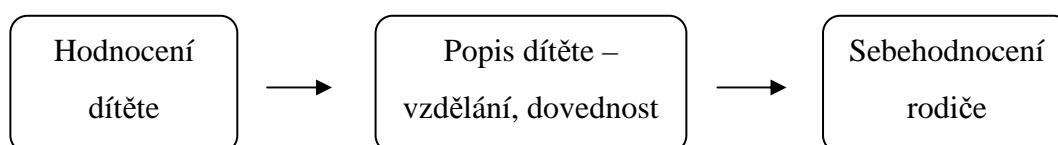
Model č. 5

Do příčinné podmínky pátého schématu byla dosazena kategorie „Náročná situace“, což je celek, který mapuje významné situace v životě respondentek, které nějakým způsobem vyhodnotily jako náročné. Většinou se tyto náročné situace týkaly významného výchovného rozhodnutí. Patří sem např. „...neudržela jsem nervy na uzdě...“, „...přišla autonehoda...“, „...dcera spadla do vody...“ aj. Tyto situace podmiňují jev, jímž je „Reakce rodiče“, což je kategorie vypovídající v podstatě o řešení konkrétní situace. Celek zahrnuje úryvky z výpovědí typu „...obrátila jsem jim zásuvky...“, „...nepustila jsem ji...“ či „...nechala jsem ji vybrat jednu možnost...“. Každá reakce na určitou situaci se odehrává v kontextu jisté interakce, proto i zde byla do pozice kontextu postavena kategorie „Chování rodiče vůči dítěti“, která ústí v následek, který zde představuje jednotka „Vzájemný vztah“. Obě kategorie již byly zmiňovány výše, proto se jejich podrobnější charakteristikou znovu nebudeme zabývat.

Při analýze esejí seniorek nám v modelu č. 5 vychází předpoklad, že jakákoli náročná situace podmiňuje reakci rodiče a řešení této situace, které se odehrává v kontextu rodičovské interakce a ve svém důsledku formuje vzájemný vztah mezi rodičem a jeho potomkem.

Model č. 6

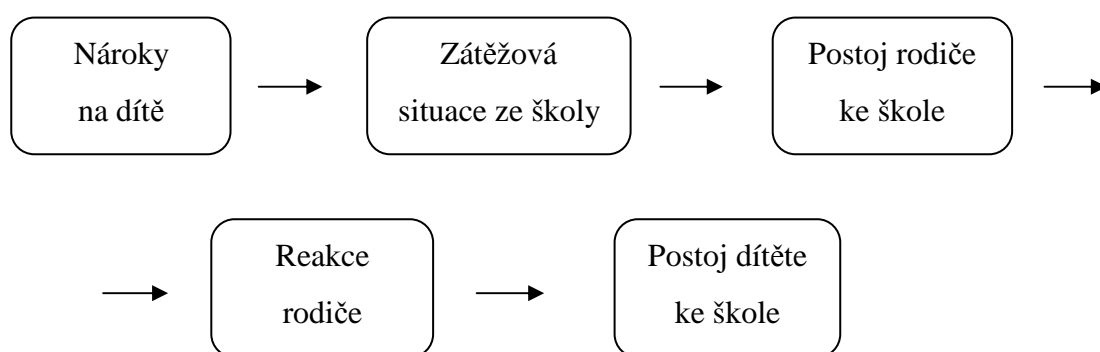

Model č. 6 si za svou příčinnou podmínku bere kategorii nazvanou „Hodnocení dítěte“. Respondentky se ve svých výpovědích často uchýlovaly k zobrazování dítěte, které v tomto kontextu mělo významně hodnotící charakter. Mimo jiné můžeme uvést příklady „...jsou z nich dobří a poctiví lidé...“, „...nejsou líní...“, „...dnes všichni samostatní...“ nebo „...nejsou draví...“, „...pokud překonají vlastní lenost...“ apod. Hodnocení dítěte vede k jeho popisu, nám se jako nejvýznamnější kategorie popisující dítě ukázala ta zaměřená na vzdělání a dovednosti dětí. Jevem, který je zapříčiněn hodnocením dítěte, je tedy „Popis dítěte – vzdělání a dovednost“. Jedná se o celek, který se zaměřuje jak na popis dítěte v době dětství a dospívání, např. „...měl hudební sluch...“, „...sám se naučil číst ve 4,5 letech...“ či „...naučil se dobře lyžovat...“, tak na popis dítěte v současnosti, viz „...na kytaru hraje

dosud... “, „...udělala doktorát... “ nebo „...dcera odbornice v oboru... “. Následkem našeho schématu je potom sebehodnocení rodiče, které je popsáno výše.

Pokud se pokusíme shrnout model č. 6, dojdeme k závěru, že hodnocení dítěte vede k popisu jeho úspěchů na poli vzdělání a ostatních dovedností a je východiskem pro utváření vlastního sebeobrazu rodiče.

Model č. 7

V posledním schématu postavení příčinných podmínek zastupuje kategorie „Nároky na dítě“, která vyjadřuje požadavky kladené na dítě, které se týkají školy, např. *„...hudební výuka...“*, *„...předčasná výuka cizích jazyků...“*, dále požadavky na chování dítěte v rodině *„...muselo být uklizeno, uvařeno...“*, *„...každý měl svůj úkol, který musel splnit...“* nebo požadavky na mimoškolní, zejména sportovní činnost dítěte, viz *„...sportovní činnost...“*, *„...plavání od čtyř let...“* nebo *„...od útlého dětství lyžování, bruslení, plavání...“*. V důsledku působení někdy přehnaných nároků na dítě může dojít k jevu, který je zastoupen celkem „Zátěžová situace ze školy“, který charakterizují např. výpovědi typu *„...nevedla se mu číslice tři...“*, *„...paní učitelka byla u vytržení...“* atd. To vše se odehrává v kontextu, který představuje kategorie „Postoj rodiče ke škole“. Tato kategorie je v podstatě vyjádřením důrazu na školní úspěšnost dítěte, viz *„...důraz na vypracování domácích úloh...“*, *„...zkoušeli jsme je z různých předmětů...“*, nebo se snaží postihnout pomoc se školou ze strany rodiče, např. *„...pomáhat s domácími úkoly...“*, *„...s dětmi jsme se učili...“* nebo *„...opakovali jsme si s nimi učení...“*. Zátěžové situace jsou zdrojem vzniku určité interakce a chování, které v rámci tohoto schématu zastupuje kategorie „Reakce rodiče“, v níž jsou obsaženy výroky typu *„...celý sešit letě z okna...“* či *„...vyřádila jsem se slovně a ručně...“*. Celkovým následkem schématu č. 7 se ukázala kategorie s názvem „Postoj

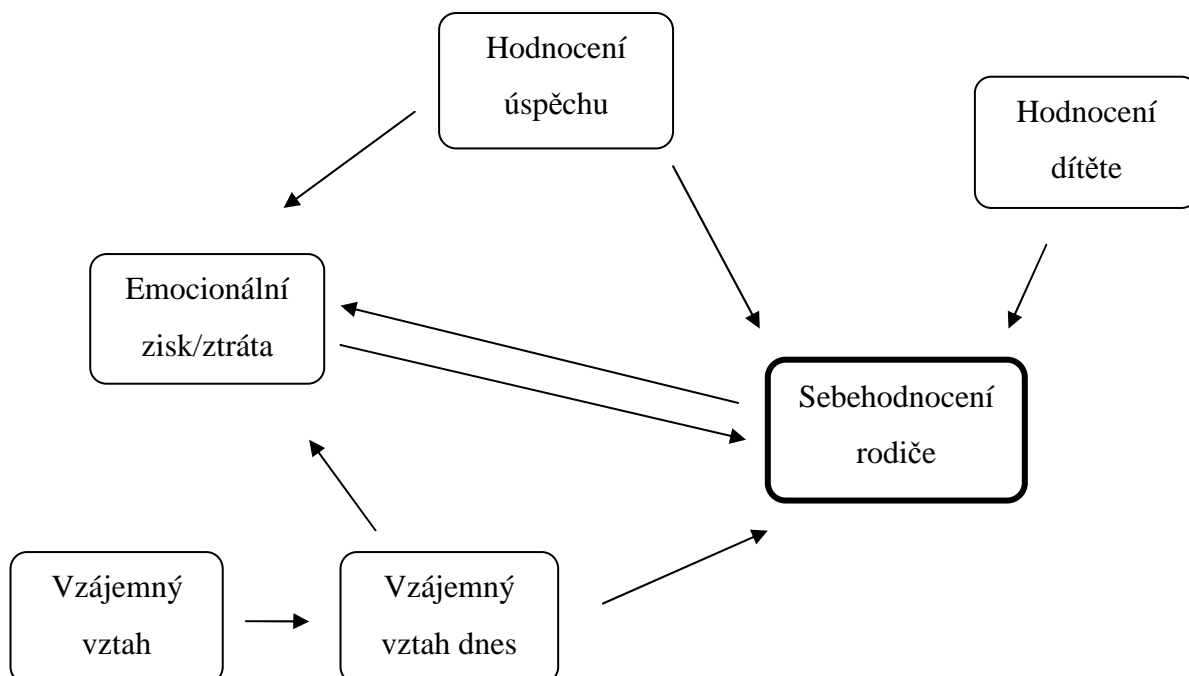
dítěte ke škole“, která je v podstatě zprostředkovaným vyjádřením názorů dítěte na školu a patří do ní části esejí typu „...*teorie ho nebavila...*“, „...*zapomínal úkoly...*“, ale objevovaly se i pozitivní názory, např. „...*chlapec si nestěžoval...*“ nebo „...*syn měl vypracované úkoly...*“.

Na základě analýzy můžeme model č. 7 shrnout následujícím způsobem: Nároky kladené na dítě v kontextu postoje rodiče ke škole mohou vést ke vzniku nejrůznějších závažných situací, které se školou souvisejí, a na něž rodiče reagují takovým způsobem, že může být ovlivněn postoj dítěte ke škole.

3.4 Fáze selektivního kódování

V rámci selektivního kódování vybíráme jednu kategorii, která se ukazuje jako klíčová a má speciální vlastnosti. Nazýváme ji centrální kategorií a můžeme ji označit jako kategorii, která má schopnost vztáhnout k sobě nebo dokonce pojmut všechny ostatní kategorie.

V našem šetření se jako centrální kategorie ukázal celek „Sebehodnocení rodiče“, což dokazuje následující graf:

Klíčová kategorie „Sebehodnocení rodiče“ má následující vazby:

V průběhu šetření se ukázalo, že vzájemný vztah mezi rodiči a dětmi v dnešní době se jednoznačně podílí na sebehodnocení rodiče, protože na základě hodnocení kvality tohoto vztahu si rodič utváří úsudek o vlastní úspěšnosti v rodičovské roli, potažmo o vlastní osobě.

Sebehodnocení rodiče je tedy zásadně podmíněno i hodnocením úspěchu výchovného procesu, protože právě na základě konstatování úspěchu nebo neúspěchu se celý proces sebehodnocení odehrává.

Další velmi významnou podmínkou pro sebehodnocení rodiče je emocionální zisk nebo emocionální ztráta. Tyto subjektivní prožitky rodiče vychází z uspokojivého nebo neuspokojivého vztahu k dětem a významně formují vlastní sebeobraz rodiče. Zároveň ale jejich vznik může být podmíněn právě vlastním sebehodnocením rodiče, na jehož základě je konstatován úspěch či neúspěch, a při němž dochází ke zhodnocení celého výchovného procesu. Kategorie „Sebehodnocení rodiče“ a „Emocionální zisk/ztráta“ se tedy ovlivňují a podmiňují navzájem.

Posledním předpokladem pro sebehodnocení rodiče je hodnocení dítěte. Rodiče se často uchylují k hodnocení dětí a k zobrazování jejich úspěchů, což vede i k jejich vlastnímu sebehodnocení. Zřejmě je to dáno tím, že u rodičů převládá názor, že úspěchy jejich potomků jsou podmíněny prostředím a podmínkami, které jim oni k životu připravili.

Náš výzkum vyhodnotil jako centrální kategorii „Sebehodnocení rodiče“. Musíme ovšem nutně doplnit, že předcházející popis vazeb této kategorie se odehrával pouze na základě námi zkoumaných výpovědí seniorek a nelze ho tedy generalizovat na celou populaci.

3.5 Závěry šetření

V rámci našeho kvalitativního šetření byla zjištěna následující zakotvená tvrzení:

1. Chování rodiče vůči dítěti vede k vytvoření jejich vzájemného vztahu.

To, jakou interakci a postoj rodič k dítěti zaujme, se významně podílí na charakteru a kvalitě vztahu, který vznikne mezi oběma subjekty.

2. Vzájemný vztah dnes se podílí na vzniku emocionálního zisku nebo ztráty.

Pokud rodiče hodnotí vzájemný vztah se svým potomkem, na základě dnešní kvality tohoto vztahu docházejí k subjektivním prožitkům, které můžeme označit jako emocionální zisk nebo emocionální ztráta – kladný vztah jim přináší pocity štěstí, klidu a spokojenosti, zatímco nějakým způsobem narušený vztah vede k pocitům zklamání, trápení a vnitřní bolesti.

3. Sourozenský vztah se podílí na prožitku emocionálního zisku.

Kvalita sourozenského vztahu potomků a jeho kladné vyznění je pro rodiče zdrojem subjektivního prožívání pocitů radosti, štěstí a vlastního úspěchu.

4. Ekonomické podmínky podmiňují názor rodiče na výchovu.

Finanční zázemí a ekonomické podmínky, v nichž rodiče vychovávají své děti, se významně podílejí na formulaci názoru rodičů na výchovu obecně. Na základě finančních možností rodiny se totiž odehrává společná interakce všech jedinců.

5. Náročné situace ve výchově formují vzájemný vztah mezi rodičem a dítětem.

Postoj rodiče k náročným situacím vyplývajících z procesu výchovy a to, jak se rodič zachová při jejich řešení, utváří pohled dítěte na svého rodiče. Stejně tak způsob interakce dítěte v závažné situaci formuje pohled rodiče. Tímto způsobem se formuje charakter vztahu mezi rodiči a dětmi.

6. Hodnocení dítěte vede k vlastnímu sebehodnocení rodiče.

Hodnocení dítěte, které se zaměřuje zejména na jeho dovednosti a úspěšnost v oblasti vzdělání a pracovních úspěchů, se odráží na utváření vlastního sebehodnocení.

7. Nároky na dítě se podílejí na formování postoje dítěte ke škole.

Požadavky, které jsou na dítě kladeny ze strany rodičů, a to zejména nároky na školní úspěšnost dítěte, se v souvislosti se způsobem vyžadování plnění těchto požadavků stávají východiskem pro utváření vztahu dítěte ke škole – ať už kladného, nebo záporného.

3.6 Reflexe výzkumníka

V rámci našeho šetření byla jako metoda sběru dat použita metoda textových dokumentů. Jednoznačnou výhodou této metody je, že respondenti mají možnost si výpověď dopředu promyslet, nejsou ve stresu z otázek, jak by se tomu mohlo stát při získávání dat rozhovorem. Další nespornou výhodou představuje fakt, že badatel dostane data, která jsou

rovnou bez jakýchkoli úprav připravena k šetření – nemusí se tedy po dlouhý čas zabývat přepisem rozhovorů. Přesto z pozice výzkumníka vidím řadu nevýhod tohoto způsobu získávání dat. Jednou z nich je fakt, že data jsou již „hotová“, to znamená, že výzkumník nemůže žádným způsobem měnit jejich charakter, pokládat doplňující otázky, prohlubovat vhled na určitou problematiku apod. Také není ve vzájemné interakci s respondenty, proto nemůže sledovat jejich neverbální projevy, výmluvné pauzy v řeči, kladení důrazu na určité informace, intonaci hlasu nebo pohnutí, které se vkrádá do výpovědi. Tyto mimojazykové složky řeči mají často větší výpovědní hodnotu než prostá slova.

Překvapením pro mě bylo zjištění, do jaké míry se jednotlivé výpovědi shodovaly. Samozřejmě určitá data nemohla být stejná, ale některé kategorie měly shodný charakter. Například informace o společných zážitcích rodičů a dětí, informace o ekonomickém zázemí, informace o názorech rodiče na výchovu a interakci rodiče apod. se v téměř totožném znění objevovaly ve všech esejích. Důvodem zřejmě budou podmínky doby, v níž výchova probíhala.

Na základě esejí mohu říci, že respondentky se často uchýlovaly k popisu úspěchů svého dítěte, a to zejména na poli vzdělání. Překvapilo mě, že kategorie „Zdravotní charakteristika dítěte“ byla mnohem méně naplněna než kategorie „Vzdělání dítěte“, kterou jsem při prvním čtení považovala za jakési „chlubení“ respondentek. Pak mi ale došlo, že to není tím, že by zdravotní problémy dětí nestály v popředí zájmu rodičů. Je to tím, že právě dosažené vzdělání je pro rodiče nejvýznamnějším hodnotícím faktorem sebe sama. Vzdělání, které na základě výpovědí jim samotných nebylo umožněno, považují za největší životní investici.

Co se týče zkoumaného materiálu, překvapilo mě, že se respondentky často místo popisu rodičovství zabývaly spíše vztahem ke svému manželovi. Protože však cílem našeho výzkumu bylo popsat rodičovství, musely být všechny tyto informace pomínuty. Možná by ale popis partnerského vztahu z pohledu starší generace mohl být námětem jiného kvalitativního šetření.

Provádění kvalitativního šetření pro mě představovalo nepředstavitelně cennou zkušenost. Prvním velkým problémem se ukázalo přistupovat ke zkoumaným datům nepředpojatě a bez jakýchkoli očekávání, což je velice obtížné, protože snad každý člověk má v povaze dělat si obrázek o předkládaných informacích. Jako nejobtížnější fázi vlastního výzkumu hodnotím fázi otevřeného kódování – rozčlenit data do jednotlivých kategorií a přiřadit jim názvy, které by měly dostatečný výpovědní charakter, pro mě představovalo

největší problém a zabralo mi nejvíce času. V dalších fázích jsem ale došla ke zjištění, že každá chyba při šetření se dá napravit, protože všechny fáze kódování se neustále prolínají a stále se můžeme navracet k předchozímu šetření. V tom spatřuji největší výhodu kvalitativního výzkumu, protože jakákoli chyba v kvantitativním přístupu se pro výzkum může ukázat jako fatální, kdežto v kvalitativním pojetí není pozdě na to ji napravit.

Práci na kvalitativním šetření hodnotím jako velký přínos a jsem velice ráda, že jsem se takové práce mohla účastnit.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo na základě prostudované literatury popsat rodinu a rodičovství, podat podrobnější obraz o několika současných výzkumech věnujících se této problematice, stručně charakterizovat základní zásady a postupy kvalitativního přístupu k datům a konečně provést vlastní kvalitativní šetření fenoménu rodičovství.

Diplomová práce je rozčleněna do tří kapitol – první se věnuje popisu rodiny a rodičovství, druhá obsahuje charakteristiku metodologie kvalitativního výzkumu a třetí je zaměřena ryze prakticky na vlastní kvalitativní výzkum rodičovství a podává nám obraz o výsledcích tohoto šetření.

První kapitola má deskriptivní charakter a je rozčleněna do dvou subkapitol, z nichž každá se věnuje jinému fenoménu. Nejprve je podrobně popsána rodina – její definice, stručný historický vývoj, změny současné rodiny, dále funkce rodiny a její struktura, styly rodinné výchovy a typologie rodiny. Druhá část první kapitoly se důkladněji zaměřuje na charakteristiku rodičovství. V této podkapitole se snažíme podat obraz o tom, co to vlastně je rodičovství, snažíme se poskytnout jasnou definici rodičovství, zobrazit jeho vývoj v průběhu věků, ukázat oběti, ale také přínosy rodičovství. Dále se zaměřujeme na motivaci, která člověka vede k tomu, aby se stal rodičem, na potřeby, které jsou v rodičovském vztahu uspokojovány (a to jak potřeby dětí, tak potřeby rodičů) a snažíme se na základě prostudované literatury formulovat základní zásady správného rodičovského přístupu. Poslední úsek této subkapitoly je zaměřen na popis několika současných výzkumů rodičovství, které ve světě vznikly.

Druhá kapitola, která má opět popisný charakter, se věnuje metodologii kvalitativního výzkumu. V této části diplomové práce se snažíme velmi stručně nastínit postup při kvalitativním šetření. Na základě toho byla tato kapitola rozdělena do tří dílčích úseků – první z nich se věnuje definici kvalitativního výzkumu, druhý metodám sběru dat a třetí metodám analýzy kvalitativních dat, přičemž hlavní důraz je kladen na metodu zakotvené teorie, která se stala výchozí metodou analýzy dat v našem vlastním výzkumném šetření.

Třetí, poslední, kapitola diplomové práce je nazvána „Vlastní šetření“. Nejprve byl samozřejmě stanoven cíl výzkumu a výzkumná otázka. V našem případě je cílem odpovědět na otázku: „Jak senioři s odstupem času hodnotí vlastní rodičovství?“, „Co je podle seniorů

nezbytným předpokladem dobrého rodiče?“ a „Jakým způsobem se utváří pozitivní vztah mezi rodičem a dítětem?“

Dále se věnujeme popisu všech dílčích kroků zakotvené teorie – otevřenému kódování, kdy byly stanoveny a popsány jednotlivé kategorie, axiálnímu kódování, při němž vzniklo celkem sedm modelů, které dávají vytvořené kategorie do vzájemných vztahů a selektivnímu kódování, které spočívá ve stanovení jediné centrální kategorie, která se ukazuje jako nejdůležitější komponent celého výzkumu.

Další část poslední kapitoly obsahuje formulaci zakotvených tvrzení, která vyplynula z našeho výzkumu. Ukázalo se, že chování rodiče vůči dítěti vede k vytvoření jejich vzájemného vztahu, že dnešní vzájemný vztah rodičů a dětí se podílí na vzniku emocionálního zisku nebo ztráty rodiče, dále že sourozenecký vztah se podílí na prožitku emocionálního zisku rodiče, že ekonomické podmínky podmiňují názor rodiče na výchovu, že náročné situace plynoucí z výchovného procesu formují vzájemný vztah mezi rodičem a dítětem, dále hodnocení dítěte rodičem vede k vlastnímu sebehodnocení rodiče a nakonec nároky kladené na dítě se podílejí na formování postoje dítěte ke škole. Nejdůležitější kategorií našeho výzkumu se stala kategorie sebehodnocení rodiče, které vychází z hodnocení vzájemného vztahu mezi rodičem a dítětem, z hodnocení úspěšnosti vlastní výchovy, dále z hodnocení úspěšnosti vlastního dítěte a nakonec také z pocitů emocionálního zisku nebo ztráty.

V poslední podkapitole výzkumné části je uvedena reflexe výzkumníka, očekávání a obavy a celkové zhodnocení odvedené práce.

Resumé

Diplomová práce se věnuje tématu rodiny a rodičovství, popisu postupu při provádění kvalitativního výzkumu a vlastnímu kvalitativnímu šetření.

První kapitola se zabývá popisem rodiny, její definicí, stručným historickým vývojem a vývojem v současnosti, dále jsou popsány funkce rodiny, její struktura, styly rodinné výchovy a jednotlivé typologie rodiny. První kapitola nadále obsahuje charakteristiku rodičovství, historický pohled na rodičovství, oběti a přínosy, které rodičovství přináší, dále motivaci k vlastnímu rodičovství, formulaci základních zásad správného rodičovského přístupu a popis několika současných výzkumných studií tohoto fenoménu.

Druhá kapitola se věnuje metodologii kvalitativního výzkumu a je v ní stručně nastíněn postup při kvalitativním šetření, jednotlivé metody sběru dat a metody analýzy těchto dat, přičemž hlavní důraz je kladen na metodu zakotvené teorie, která se stala východiskem vlastního výzkumu.

Třetí kapitola je zaměřena na jednotlivé kroky vlastního kvalitativního šetření. V rámci poslední části diplomové práce jsou popsány jednotlivé fáze otevřeného, axiálního a selektivního kódování, charakterizována centrální kategorií a vyvozena zakotvená tvrzení, která z šetření vyplynula. Na závěr je pak uvedena reflexe výzkumníka.

Resume

This thesis focuses on topic of family and parenting, description of procedure of research and an own qualitative research.

The first chapter deals with the description of the family, its definition, a brief historical development and evolution in the present. Next it describes functions of the family, structure of the family, parenting styles and typologies of families. The first chapter also contains the characteristics of family, historical perspectives on parenting, the self-sacrifice and the benefits that parenthood brings, as well as the motivation for own parenting, the formulation of the basic principles of proper parental access and the description of several current research studies of this phenomenon.

The second chapter is devoted to a qualitative research methodology and it briefly outlines the process of the qualitative inquiry, the various methods of data collection and an analysis of these data, the main emphasis is put on the grounded theory method, which became the basis of the own research.

The third chapter focuses on the steps of own qualitative analysis. The last part of the thesis describes the various stages of open, axial and selective coding, characterized by a central category and inferred grounded claims that resulted from the analysis. Finally the reflection of the researcher is presented at the end of the chapter.

Seznam literatury

Monografie:

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1.

HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha : Avicenum, 1986.

MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., KARGER, P. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Jinočany : H & H, 2004. ISBN 80-7319-023-0.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

MLČÁK, Z. *Vybraná témata z psychologie pro učitele*. Ostrava : Repronis, 1999. ISBN 80-86122-49-2.

MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.

PRUNNER, P., MIŇHOVÁ, J., KUBÍKOVÁ, A. *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie pro učitele*. Plzeň : Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, 1996. ISBN 80-7043-204-7.

RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. Praha : MOTTO, 1997. ISBN 80-85872-61-7.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. A KOL. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.

Elektronické zdroje:

PIKO, B. F., BALASZ, M. A. Control or involvement? Relationship between authoritative parenting style and adolescent depressive symptomatology. *European Child & Adolescent Psychiatry* [online]. 2012, roč. 21, č. 3, s. 149-155 [cit. 2012-04-10].

Dostupný z: <http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=15&SID=X2P6on@La6nA7F@PhNM&page=1&doc=1>

JAUREGUI LOBERA, I., BOLANOS RIOS, P., GARRIDO CASALS, O. Parenting styles and eating disorders. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing* [online]. 2011, roč. 18, č. 8, s. 728-735 [cit. 2012-04-10].

Dostupný z: <http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=1&SID=X2P6on@La6nA7F@PhNM&page=1&doc=1>

CHAPLIN, T. M., SINHA, R., SIMMONS, J. A., HEALY, S. M., MAYES, L. C., HOMMER, R. E., CROWLEY, M. J. Parent-adolescent conflict interactions and adolescent alcohol use. *Addictive Behaviors* [online]. 2012, roč. 37, č. 5, s. 605-612 [cit. 2012-04-10].

Dostupný z: <www.scopus.com>